

HARMADIK UTAK — ÚJ KÖZÉP

Szociáldemokrata reformpolitika
a globalizáció korszakában

Friedrich Ebert Alapítvány
Budapest 2000

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

C 01 - 01456

DRITE WEGE – NEUE MITTE

Felelős kiadó: Peter Thelen
Fordította: G. Márkus György
Szerkesztő: Dalos Rimma

Tartalom

Előszó	3
I. Új kihívások	5
1. Megváltozott gazdasági környezet	5
2. A jóléti állam finanszírozásának válsága	6
3. A jóléti állam belső működési zavarai	7
4. Az állam és a civil társadalom közötti egyensúly	7
5. Átmenet a tudásalapú és információs társadalomba	7
6. Átalakulóban a szociáldemokrata politika célcsoportjai	8
7. A politika megváltozott szerepe	9
II. A szociáldemokrácia „harmadik útjainak” összehasonlítása	10
1. A piacorientált út: az új Munkáspárt	11
2. Több piac felé a közmegegyezés útján: a holland „polder modell”	16
3. Svédország: a jóléti állam megreformálásának útja	18
4. Az etatista út: a Francia Szocialista Párt	20
5. Európa mint harmadik út?	23
6. Első következtetések	26
III. Egy XXI. századi szociáldemokrata reformkoncepció körvonalai	30
1. Dinamikus gazdaság – a jövő jólétének alapja	31
2. Adó- és járulékpolitika	32
3. A civil társadalom aktivizálása és a szociálpolitika	33
4. Oktatásügy a XXI. században	35
5. A munka társadalmának holnapja	36
6. Az állam átalakuló szerepe	37
7. A nyílt és humanista kultúra	38
8. A szociáldemokrácia programjainak megújulása európai perspektívában	39
Irodalom	40
Idegen szavak és szakkifejezések magyarázata	42

Előszó

A szociáldemokrácián belül ismét elvi kérdésekről folyik a vita, és így van ez jól. Nem kis részben Tony Blairnek és Gerhard Schrödernek, a két kormányfőnek és pártelnöknek a közös nyilatkozata volt az a dokumentum, amely új lökést adott a közös európai szociáldemokrata politikáról, ennek kontúrjairól és irányultságairól szóló vitának. Erre a vitára nagyon is szükség volt, hiszen az Európai Unió legtöbb országában szociáldemokraták vannak kormányon, bármennyire is hallható még a vészmadárkiáltás a „szociáldemokrata évszázad végétől”. (Utalás Ralf Dahrendorf liberális szociológus tizenhat évvel ezelőtt kifejtett s azóta is gyakran ismételt tézisére. — *A Ford*.) Azóta már közhelyszerűen ismételt igazsággá vált, hogy a globalizáció kihívásai bennünket is közös és komoly erőfeszítésekre kényszerítenek: arra, hogy koordináljuk politikáinkat Európában.

Az elmúlt hónapokban folyt eszmecserének két komoly hiányossága volt.

Egyrészt többnyire nem rendelkezünk azzal az empirikus alappal, amely figyelembe véve az egyes pártok és országok eltérő politikai tradícióit, valamint eltérő intézményi struktúráit összehasonlíthatóvá tette volna a különböző szociáldemokrata közpolitikákat s egy ilyen megközelítésből a különböző „harmadik utakat” is. Az alábbiakban olvasható szöveg ezt pótolja. Első ízben teremti meg kvalifikált, szakszerű és kevésbé ideologikus vita előfeltételeit.

Másrészt olyan leegyszerűsítésekkel találkozhatunk a médiumokban, amelyek a vita résztvevőit a „modernizálók” és a „tradicionalisták” séma szerint próbálják meg felosztani. Ezzel inkább akadályozzák, semmint előreviszik az eszmecserét. A gyakran politizáló szándékú megsemmélyesítések is hozzájárulnak ahhoz, hogy neheztsek az elfogulatlan és árnyalt vitát. Az Alapérték Bizottság szövege viszont olyan kísérletnek is tekinthető, amely objektíven tisztázni kívánja, hogy milyen megközelítések tekinthetők társadalompolitikailag célravezetőnek (és ebben az értelemben korszerűnek), s melyek produkálnak társadalmilag nem kívánatos eredményeket (és ebben az értelemben károsak a modernitás jövőképeinek szempontjából). Hogy a jelenleg használatos kifejezések szerint ezek „hagyományos” vagy teljesen új megoldási javaslatok, az felfogásunk szerint abszolúte mellékes.

Azon senki sem csodálkozhat, hogy az Alapérték Bizottság a maga helyzetértékelése során a szociáldemokrácia programjai által kijelölt értékek mentén halad. Mindazonáltal az igazságosságot a szemléletünk szerinti központi alapértéket szövegünkben új, „modern” felülvizsgálatnak vetjük alá. Az Alapérték Bizottság ennek a most olvasható szövegnek a megvitatását már 1999 elején elkezdte. Időközben az SPD elnöksége arról határozott, hogy alapprogramjának újrászövegezésére programbizottságot fog kijelölni: szövegünket első, a vitát ösztönözni hivatott produktumnak tekintjük. Ennek a vitának szükségképpen európainak kell lennie, és az is lesz.

Az olvasónak a szöveg tanulmányozása során feltűnik majd, hogy számos javaslatot a szó igazi értelmében vitára bocsátunk. Két komoly okot figyelembe véve ez nem is történhet másként. Több kérdést illetően még csak az ismételt diskurzusok kezdetén tartunk. Természetesen a tagok az Alapérték Bizottságon belül is különböző álláspontokat képviselnek egy-egy vitakérdés kapcsán. (Ilyenek például az adópolitika, egy alacsony bérű szektor létrehozása vagy az oktatáspolitikai

részletkérdései.) A program kidolgozása során szükségszerű lesz ezeknek a problémáknak a további tisztázása.

A szöveg nyilvánosságra hozása kapcsán két irányban is köszönetet kívánunk mondani. Köszönet illeti Wolfgang Merkelt, a Heidelbergi Egyetem professzorát, aki egyrészt rendelkezésünkre bocsátotta négy európai ország összehasonlító vizsgálatából származó kutatási eredményeit, másrészt elkötelezetten vett részt most olvasható dokumentumunk kidolgozásában. Mivel a társadalomtudományi szövegeket nem minden esetben lehet mechanikusan a hétköznapi nyelvre lefordítani, szövegünkhöz nemcsak irodalomjegyzéket, hanem az idegen szavakat, illetve a szakkifejezéseket magyarázó glosszáriumot is mellékelünk.

Ugyanakkor ezt a szöveget az Alapérték Bizottság régi tagjának, Heinz Rappnak ajánljuk hetvenötödik születésnapja alkalmából. Ő kezdetektől fogva sokat tett azért, hogy a szociáldemokráciában élő maradjon a vita az alapértékek értelmezéséről.

Wolfgang Thierse
az Alapérték Bizottság elnöke,
az SPD alelnöke

I. Új kihívások

„Harmadik út” és „új közép” ezek azok a központi politikai fogalmak, amelyek fémjelzik az arról megkezdett vitát, hogy milyen legyen a szociáldemokrácia politikája a globalizáció korában. Olyan különböző országokban, mint Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Hollandia, a balközép pártok hozzákezdek ahhoz, hogy az aktuális szituációval szembesítve pontosítsák a szociáldemokrácia permanens iránymutatóiként felfogott alapértékeket. Így jelölik ki újra az utakat, amelyek elvezethetnek ezeknek az értékeknek mai világunkban történő fokozatos megvalósításához. Már az alatt a rövid idő alatt, amely ezen új orientáció kezdete óta eltelt, világossá vált, hogy nincs olyan egyedüli modell, s nem is lehet ilyen, mint ahogy a nemzetközi szociáldemokrácia történetében soha nem is volt, amely mindenki számára kötelezővé tehető. Hiszen rendkívüli módon különböznek az egyes országok politikai kultúrái, jóléti állami és gazdaságpolitikai hagyományai, valamint helyzetük sajátosságai, tehát számos harmadik út van.

Németországban a sikerre vezető választási program nyomán az „új közép” politikai jelszava vált az új orientációra való törekvés kifejezőjévé. Van azonban egy újjáéledő és aktualizált gondolat. Felismerjük, hogy a különböző országok szociáldemokratái reformkurzusaik újbóli meghatározása során nagyon sok mindent tanulhatnak egymástól. Az előttünk álló problémák nagy része pártjaink közös gondja. Ez részben a globális gazdaság mindenütt érezhető hatásaiból következik, részben abból, hogy a fokozódó differenciálódás és modernizálódás során hasonló folyamatok játszódnak le a társadalmakban. A választók hazánk kormányzásával bízták meg a német szociáldemokráciát. Pártunk sokéves konzervatív kormányzást követően, valamint az új külső kényszerek miatt új helyzetben van. Indokoltá vált, hogy – túl a kormányzati felelősségből eredő napi cselekvésen – középtávra is új irányt alakítson ki. Az 1989-es berlini programból még ránk hároló feladatokra, az elfogadott értékorientációra és emberképünkre építve ma olyan reformpolitika kialakítására törekszünk, amely komolyan veszi a szociáldemokrata alapértékeket, de ugyanilyen komolyan azt a valós világot is, amelyben helyt kell állnunk és amelyet szellemiségünknek megfelelően meg akarunk változtatni.

Gazdasági teljesítőképesség a nemzetközi versenyben, a gazdaság és a társadalom ökológiai-lag felelős alakítása, szociális igazságosság; ezek voltak azok a vezérmotívumok, amelyekre a szociáldemokrácia kormányzási felhatalmazást kapott. Ezért ezeket az értékeket kötelező orientációnak is kell tekintenünk a szociáldemokrácia programjának megújításához egy mind gyorsabban változó világban. A média által felkapott és felfújt ellentét modernizálók és tradicionalisták között messzemenően félrevezető, hiszen egyfajta elvtelen és orientáció nélküli „modernizálás” nem kevésbé romboló, mint a merev ragaszkodás a hagyomány által kialakított válaszokhoz.

A „harmadik út” és az „új közép” kapcsán kibontakozó nemzetközi vita új kihívásokat tárt fel. Ezek a kihívások állnak egy új politika kialakítását célzó erőfeszítéseink középpontjában.

1. Megváltozott gazdasági környezet

Nem kétséges: a „harmadik út” kapcsán kibontakozó átfogó polémia egyik vitatott kérdése az, hogy milyen messze terjed valójában a gazdasági globalizáció befolyása, s hogy az nemzeti és nemzeteken túli politikai vezérreléssel milyen mélységben alakítható szociális és ökológiai szempontok szerint. Ezzel összefüggésben azonban senki sem vitatja azt a közös nézetet, hogy a gazda-

sági helyzet két évtizede alapvetően megváltozott. (Az Alapérték Bizottság már 1997 végén részletes elemzésben tárgyalta a globalizáció kihívásait, kockázatait és esélyeit. Lásd az irodalomjegyzéket.) A fejlett észak szolgáltató társadalmaiban az új összefüggések három téren mutatkoznak.

1. A gazdasági növekedés, a nemzetgazdaságok versenyképessége és a jövő munkahelyeinek biztosítása mindinkább attól függ, mennyire segítik elő magas képzettséget igénylő új munkahelyek kialakulását a számítástechnikai-informatikai szektorban.

2. A jövedelmi és képzettségi skála alsó sávjában mindenekelőtt a személyes szolgáltatások területén keletkeznek alacsony jövedelmű és alacsony minőségű munkahelyek.

3. Ezzel együtt a felgyorsult gazdasági változások és a korábban megszerzett szakképzettség rohamos leértékelődése nyomán beszűkülnek a foglalkoztatási viszonyok. Kivétellessé válik az egész életre szóló fix munkahely, illetve munkaviszony. A szabály a teljesen új tevékenységi területeket magába foglaló többszöri váltás.

Az 1990 óta tartó politikai változásokat egyrészt a világrendszerek közötti verseny megszünte, másrészt az ugrásszerűen felgyorsult tökemobilitás jellemzi. Ezek nyomán kiéleződött a „termelési telephelyek” versenye a befektetési lehetőségeket kereső tőkéért. Beszűkült a nemzetközi politikák klasszikus mozgásteré, alakító képessége. Ezáltal új jellegű és mélyen ható kihívások jelentkeznek egy olyan szociáldemokrata politikával szemben, amely – legalábbis rövid távon – nem képes magukon a keretfeltételeken jelentékeny mértékben változtatni, ennek ellenére mégis ragaszkodik a munka és az életesélyek igazságos elosztásának kitűzött céljához.

2. A jóléti állam finanszírozásának válsága

A jóléti állam, a szociáldemokraták büszkesége, példátlan kihívásokkal szembesül. Finanszírozásának rendszerei már régóta határaikhoz értek. Ennek okai: állandósult túlterheltségük a tömeges munkanélküliség következtében, belső funkciózavarok mutatkoznak az új társadalmi fejlemények nyomán. Ide sorolhatjuk az átalakult korfát, amely a lakosság aktív és inaktív csoportjai között egyre súlyosbodó viszonyokat teremt. Meg kell említeni az egészségügy rendszerében tapasztalható árobbanást. Ez azért következik be, mert a kezelésben alkalmazott drága készülékek és a gyógyszerek szinte korlátlan költségemelkedéseket produkálhatnak. Folytathatjuk a sort, ha a szociális kirekesztés, az elszigetelés és a dezintegráció, valamint a kábítószer-fogyasztás, a szenvedélybetegségek és hasonló következményeinek kezelését említjük. A problémákat ezenfelül még növelik a társadalmi felelősségük terhei alól az adózás elkerülésével nagytílusú kibúvó gazdagok. A jóléti állam pénzügyi nehézségei Németországban még arra is visszavezethetők, hogy a finanszírozás majdnem teljesen a kereső munkából származó jövedelmekhez van kötve. Ez a helyzet pedig a tömeges munkanélküliség és az egyre labilisabbá váló foglalkoztatási viszonyok körülményei között a válság kiéleződéséhez vezet. A józan helyzetfelméréshez azonban annak figyelembevétele is hozzá tartozik, hogy a szociális juttatások összességének részaránya a bruttó társadalmi terméknek (GDP) 1997-ben 34,4 százalékát tette ki. Csak egy százalékkal volt alacsonyabb, mint 1975-ben. Azonban ezen belül a keleti tartományokban rendkívül magas, 54,4 százalékos arány alakult ki, a régi NSZK területén viszont a 31,7 százalékos érték jelentékenyen alatta marad az 1975. évi mutatónak.

3. A jóléti állam belső működési zavarai

A másik oldalon már hosszabb ideje azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi szükségállapotba kerülő emberek nem kifizetésekkel és gondozással segítünk legjobban. Inkább az segít, ha ezek az emberek másokkal és állami vagy magánszervezetekkel szolidáris együttműködést kialakítva saját maguk képesek arra, hogy közös cselekvéssel megoldják problémáikat. Itt is egy új, az eddigi működési zavarokat leküzdő készletű kihívásról van szó. Tárgyi és pénzügyi megfontolásokból kiindulva optimális munkamegosztásra kell törekednünk az önszegély és a kívülről jövő segítség között, figyelembe véve e viszony, illetve a szociális juttatások összehangolásának kialakításakor mind az adott probléma jellegét, mind azt, hogy kik az éppen érintettek. A hagyományos jóléti állam csapdákat is magában foglal, amelyek éppen a munkaerőpiac alsó peremén lévőket inkább arra ösztönzik, hogy új munkahely keresése, az aktív munkaerőpiacra való visszakérülésük érdekében tehető erőfeszítések helyett korlátok nélküli időtartamra éljenek a jóléti segélyek áldásaival. Rugalmas formákra, új típusú ösztönzésre van szükség. Úgy kell segíteni az alacsony bérű tevékenységeket végzőket, hogy újra kifizetődő legyen a csekély bérrel járó állások vállalása is, persze anélkül, hogy tovább csökkentenénk a szociális segélyezés mértékét és körét.

4. Az állam és a civil társadalom közötti új egyensúly

A jelenkori komplex és igen differenciált európai társadalmakban a politikai problémák már nem oldhatók meg úgy, hogy elsősorban központi-állami döntéseket hoznak és azokat felülről lefelé végrehajtják. Természetesen egy sor feladat országállami felelősségben marad, az állam azonban ezekben a korszerű komplex társadalmakban a tennivalóit az eddigieknél hatékonyabban mind gyakrabban csak úgy végezheti el, ha a politikai cselekvés új formáit keresi. Ez azzal jár, hogy a közjólét céljaira irányuló és politikai jellegű cselekvés számos feladatát vagy teljes mértékben a civil társadalom színtjén, vagy pedig egy a tevékenységének módját tekintve megváltozott állammal együttműködve végzik el. A nemzetközi jellegű nem kormányzati szervezetek (NGO-k), mint például az Amnesty International, a WWF vagy a Greenpeace ott is képviselhetik az emberjogi és a közösség egészét érintő ügyeket, ahova nem ér el a nemzetállam karja. Az új politika tehát egyrészt a társadalmi fejlődés által megkövetelt szükségszerűség, másrészt egy olyan esély, amellyel a megerősödött participációs mentalitás nyomán éppen a fiatalok élhetnek. Újra meg kell határozni az állam és a társadalom közötti politikai munkamegosztást, anélkül, hogy a korábbi állami kötelezettségek privatizációjának liberális formuláját általános érvényű gyógyimnak fogadnánk el.

5. Átmenet a tudásalapú és információs társadalomba

A tudástársadalom és az információs társadalom a tudást és az oktatást centrális termelési tényezőkké tette. Ugyanakkor mind gyorsabb ütemben – az állandósuló újítás következtében – leértékeli az ismereteket és a képességeket. Az oktatási rendszert, az állandó továbbképzés új típusú szerepét szem előtt tartva újra kell gondolni és szervezni a tudástársadalom követelményeinek szempontjából, ám ezzel kapcsolatosan sok még a nyitott kérdés.

Ez vonatkozik a szervezetekre, a finanszírozásra, a munka világa és az oktatási rendszer közötti viszonyra, s mindenekelőtt magának a képzésnek a fogalmára. Hiszen a képzés új fogalmára mindenütt úgy kell alapoznunk, hogy ne csak szakmai ismereteket adjunk át, hanem az egyén tájé-

kozódási képességét is biztosítsuk egy rohamosan változó társadalomban. Ugyanis a képzés végül is nem csupán a tudás elsajátítását szolgálja, hanem az is a feladata, hogy értékeket közvetítsen.

6. Átalakulóban a szociáldemokrata politika célcsoportjai

A szociáldemokrácia politikai programjának tartalmát a gazdasági siker és a társadalmi igazságosság összekapcsolása határozza meg. Ezek a célok hiteles stratégiát követelnek a társadalmi és a politikai szövetségek tekintetében.

A szociáldemokrata párt csak akkor válhat képessé arra, hogy a választásokon többséget szerezzen, ha sikerül az, hogy négy eltérő választói csoport körében nyerjen támogatást programjához: (Az alábbiakban a dokumentum úgynevezett szociális-kulturális miliőket, azaz közegeket nevez meg. – *A Ford.*)

- *A hagyományos beállítottságú munkások és alkalmazottak* csoportjai a közép- és alsó rétegekben. A szociáldemokrata jövőkép szempontjából ezek a csoportok megszólíthatók és elengedhetetlenek. Azok, akik ezekhez a csoportokhoz tartoznak, stabil viszonyokban, biztos jövedelemben, a társadalmi és a politikai rend biztosítottságában, a hierarchiák iránti bizalom fenntartásában és a politikai cselekvés szokványos formájában érdekeltek. Éppen az ő részükről fűződik markáns érdek a javukat közvetlenül is szolgáló társadalmi igazságosság politikájához.
- *A feltörekvő miliők*, az új típusú munkavállalók és az önálló foglalkozásúak csoportjai, főleg az információs és a szolgáltatói ágazatokban. Szociológiai értelemben ők a tulajdonképpeni „új közép” megtestesítői. Ezekben a csoportokban a szakmai karrierhez fűződő teljesítményorientáltság a magánéletben hedonista (élvezeteket kereső) magatartásmintákkal és motivációkkal, a politikai beállítottság lényegét tekintve pedig racionális és kritikai felelősségre való készséggel párosul. Közülük számosan érdekeltek, és pontos ismeretekkel bírnak az új technológiák és a kommunikációs eszközök területén. Nyitottak mind kulturálisan, mind pedig a szakmailag is megalapozott politikai érveléssel szemben, párt-politikailag azonban nem elkötelezettek. Választásról választásra döntenek szavazataikról. Vajon milyen programokat támogatnának e célcsoportok? Olyan szakmai megalapozottságú programokat, amelyekben kifejeződik a technológiai újítás, a gazdasági haladás, a szociális felelősség és igazságosság, valamint a megfelelő ökológiai politika.
- *A magas presztízsű szociális és kulturális foglalkozások üzői*, akik értékrendjüket tekintve inkább *posztmaterális* beállítottságúak. (A nem-anyagi jellegű értékeket, javakat részesítik előnyben. – *A Ford.*) A környezetvédelem tekintetében realista, de kompromisszumkész álláspontokat képviselnek. Érdekeltek a kulturális toleranciában, a politikai részvétel új formáiban, a politikai elkötelezettség civiltársadalmi kifejeződésében s különösképpen egy liberális társadalmi klímában. A szabadság értékei számukra központi orientációt jelentenek. Belátják, hogy ez társadalmi tapasztalatokra is alapozzák, hogy a társadalom valamennyi csoportjának a méltányos integrációja, különösképpen a hátrányos helyzetben lévőké, előfeltételét képezi mind a társadalmi stabilitásnak, mind saját prosperitásuknak.

– A különböző társadalmi származású, az egyenjogúságot továbbra is fontos politikai ügynek felfogó nők.

Az SPD-nek olyan politikai programokat, kommunikációs formákat, alapérték-orientációkat és cselekvési mintákat kell kidolgoznia, illetve a nyilvánosságban képviselnie, amelyek alkalmasak arra, hogy hiteles és tartós szövetséget létesítsenek e csoportokkal és e csoportok között. Ezt a szövetséget projektekről projektekre, témáról témára újra kell teremteni. Ennek eszköze a hiteles és hatékony kommunikáció. Politikailag ezeket a csoportokat ugyanis nem erős ideológiai orientációk tartják egyben, hanem kellő kommunikációs formák révén esetről esetre lehet megnyerni őket. Ebben az összefüggésben is arról van szó, hogy mi tekinthető a sikeres szociáldemokrata politika nélkülözhetetlen zálogának. Egy ilyen választási szövetség előfeltétele, hogy hiteles módon kapcsoljuk össze a gazdasági teljesítmény politikáját a társadalmi igazságossággal.

7. A politika megváltozott szerepe

Maga a politika is mélyre ható átalakuláson megy át. A nagy pártok szerepe problematikussá válik, mert sok fiatal a politikai elkötelezettség új formáival szimpatizál. Ez ugyanúgy érinti az olyan többi nagy szervezetet is, mint az egyházak, a szakszervezetek, a szociális egyletek és egyéb civiltársadalmi csoportok. Felbomlottak azok a nagy társadalmi miliők, amelyek korábban stabil, tartós és megbízható támogatást nyújtottak a baloldali reformpolitikához. Helyüket sok kis rugalmas miliő vette át. Az ő támogatásukra csak akkor számíthatunk, ha állandó és intenzív kommunikáció révén szociáldemokrata reformképzéseinkhez megnyerjük őket. Ezek között a körülmények között a média közvetítette tömegkommunikáció döntő jelentőségre tesz szert. A médiatársadalom a maga módján alakítja a politikát. Hogyan szervezhető ebben a megváltozott situációban olyan felelős kommunikáció, amely érvekkel, de a médiumok sajátosságaihoz is szakszerűen igazodva kellő ráhatással megnyeri a közvélemény támogatását? Milyen szerepet fognak játszani a képzési és véleményformáló folyamatok a civil társadalomban? Mi lesz a pártprogramokkal és a racionálisan megalapozott reformképzésekkel? Milyen rétegek, csoportok és miliők válhatnak a jövőben alkalmassá és elérhetővé ahhoz, hogy a szociáldemokrata reformpolitika hordozóivá váljanak? Ezek azok az új kérdések, amelyekre a szociáldemokrata politikának új válaszokat kell találnia. Ezek és más, a szociáldemokrata erők által szerte a világon hasonló módon leírt és vitára bocsátott új kihívások képezik a „harmadik útról”, az „új középről” megkezdődött vita kiindulópontját. Nem minden teljesen új az eddig felsoroltakból. Az egyes szociáldemokrata pártokban a maguk különböző hagyományaihoz kötődve és az elmélyültség, valamint az intenzitás eltérő fokozatait felmutatva már a nyolcvanas évek óta vitatkoznak az új kérdésekről. Ennek ellenére figyelembe véve egyrészt az egyes pártok eltérő tradíciói, másrészt annak sürgőssége közötti kölcsönhatást, hogy jövőbemutató válaszokat dolgozzanak ki, a megújult szociáldemokráciának cselekvésorientált önvizsgálatra van szüksége. A vita kiindulópontja ésszerűen csak az lehet, hogy felmérjük és összehasonlítjuk azokat az új megközelítéseket, amelyeket a különböző szociáldemokrata pártok e kérdések megválaszolására már kialakítottak. Egy ilyen összehasonlítás nemcsak ahhoz szolgálhat alapul, hogy tanuljunk egymástól, hanem azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a szociáldemokrata politikának az új közös kihívásokkal szemben is széles mozgásteret marad. Ezek a pártok végül is azonos alapértékek mellett kötelezték el magukat, s a szabadok és az egyenlők társadalmáért küzdenek. Milyen útravalóval jöttek hát a többiek? Mit tanulhatunk egymástól? Mit tehetünk közösen? Az európai szociáldemokraták legérdekesebb innovációira vetett pillantás tehát fontos orientációs segítség lehet a német szociáldemokrácia számára.

II. A szociáldemokrácia „harmadik útjainak” összehasonlítása

Két évtizeddel azután, hogy Ralf Dahrendorf beharangozta a „szociáldemokrata évszázad végét”, választási sikerek láncreakciója bizonyította be annak a szociáldemokráciának a meglepő életerejét, amelynek áthalálhírért keltették. Az Európai Unióban jelenleg (azaz 1999 szeptemberében) nem kevesebb, mint tizenkét országban kormányoznak szociáldemokraták egyedül vagy koalícióban. Csak Spanyolországban és Írországban vannak ellenzékben. Nem kétséges, hogy a XX. század végén Európában a szociáldemokraták kormányoznak. A tények tehát rációfoltok a hetvenes és nyolcvanas évek hanyatlást jósoló prognózisára? A választók szintjén minden bizonnyal. De a kérdés, hogy vajon tényleg megcáfoltuk-e Dahrendorfot, és egyenesen a szociáldemokrácia reneszánszáról beszélhetünk, sokkal bonyolultabb, mint azt a választási eredmények szimpla bemutatása sugallja. A kérdés megválaszolásához alapvető elemzésre van szükség. Olyanra, amely a politikai stratégiákra, programokra és a tényleges politikákra, a közpolitikákra összpontosít. Csak így ismerhetjük fel és meg a XXI. század szociáldemokráciájának az alábbi központi kérdéseit, problémáit és a problémák megoldásait:

1. Hagynak-e még politikai mozgásteret a szociáldemokrata pártok előtt a XX. század végén tapasztalható cselekvési feltételrendszerek, vagy pedig neoliberális terepnumra kényszerítik a szociáldemokrata kormányokat?
2. A jelenlegi európai szociáldemokrata vezetésű kormányok által követett stratégiák és végrehajtott politikák közül melyek azok, amelyek leginkább szociáldemokrata elveket testesítenek meg?
3. Mennyire lehetséges a szociáldemokrácia szempontjából legsikeresebb modelleket átvenni az egyik országból a másikba?
4. Milyen stratégiai és cselekvési hiányosságok mutathatók ki?

Jelenleg Nyugat-Európában a szociáldemokrata kormányokat tekintve négy tendencia vagy négy „harmadik út” mutatható ki, amelyeknek mindegyike sajátos programbeli és politikai profillal jellemezhető:

- a piacorientált út: a brit új Munkáspárt;
- a piac- és konszenzusorientált út: a holland Munkapárt;
- az etatista út: a francia szocialisták;
- a megreformált jóléti állam útja: Svédország.

Ezek persze az első ránézésből kiinduló címkézéseknek tűnnek, amelyek a politikai koncepciók egy-egy különösen szembetűnő sajátosságára koncentrálnak. Így például a piaci orientáció kiemelése az új Munkáspárt esetében egyáltalán nem jelenti azt, hogy a többi szociáldemokrata párt

ne fogadta volna el és ne tekintené pozitívnak a piacot mint hatékony és megkerülhetetlen pluralista gazdasági rendszert. Ugyancsak nem a francia szocialisták az egyedüliek, akik a piac csődjével szemben a gazdaság- és a szociálpolitika eszközeként az államot részesítik előnyben. Ám az európai szociáldemokrácián belül eltérőek az egyes politikai koncepciók intenzitásai, módozatai, céljai és hatásai. Hogy ezt az általános jellegű deklarációkon és szándéknyilatkozatokon túl konkrétan is érzékeltethessük, az alábbiakban négy különböző „harmadik utat” mutatunk be négy-négy olyan területen, amelyek a szociáldemokraták számára e vita során különösen jelentősek: a pénzügypolitika, a monetáris (pénz)politika, a foglalkoztatási és a szociálpolitika. Ezzel nem állítjuk azt, hogy más témák és más politikai területek mint például a demokratikus részvétel, az ökológiai megújítás vagy a kultúrpolitika kérdései jelentőségüket tekintve másodrangúak lennének... A programok vitájának szintjén azonban az új orientációk keresésével kapcsolatos párbeszéd erre a négy témakörre összpontosul. A szociáldemokrata alapértékek, elvek és célok perspektívájából ezután ítéljük meg az egyes programokat és közpolitikákat, illetve a hozzájuk kapcsolódó célokat. Csak így tudjuk tényleg hasznosítani a szociáldemokrata kormányok európai tapasztalatait. Csak így tudjuk eldönteni, hogy

- átvesszünk-e, átvehetünk-e bizonyos koncepciókat, stratégiákat és politikákat;
- meghaladja-e a szociáldemokrácia szemszögéből az egyes politikák mindenkori haszna a költségeket (mellékhatásokat)?

Mint ahogy saját modernizációs elmaradottságát is figyelembe véve a legnagyobb reformlépéseket a kilencvenes években a brit Munkáspárt tette meg, ezt a politikai koncepciót mélyebben, az alapok szintjén fogjuk elemezni.

1. A piacorientált út: az új Munkáspárt

Az új Munkáspárt már a kiinduló elemzésben megkülönbözteti magát mind saját múltjától, mind néhány az európai kontinensen működő szociáldemokrata párttól. Tony Blair pártja és kormányja a pénzpiacok globalizációját, az árupiacok európaizálódását, s az ezzel kapcsolatos versenyképességi konkurenciát, a termelési helyszínekért folyó versengést nem elsősorban a szociáldemokrata kormányzati politika korlátozásának tekinti. Sőt, egyenesen kívánatosnak tartja, amennyiben mindez egyfajta „modernizációs ostorként” hat a gazdaságra és a társadalomra. A globalizáció tehát felmenti a kormányt a meghatározó reformok legitimálásának kényszere alól, főleg, ha azok rögzült érdekek és kialakult elvárások ellen irányulnak.

Az új Munkáspárt a neoliberalizmussal osztozik a piacokba történő állami beavatkozás iránti ellenérzésben. A jóléti állami kiadások növelésével szemben a pénzügyi konzervativizmus, az államháztartás konszolidálásának híve. Támogatja az Európai Központi Bank autonómiáját.

Neoliberalizmust ugyanakkor bírálják az alábbiak miatt:

- A neoliberalizmus nem vállal felelősséget a piac működésének politikai és társadalmi következményeiért.
- Egy prosperáló gazdaság a *trickle down* effektusa (vagyis az a hatás, hogy a fennlévők gazdagodásából szükségszerűen *lefelé is csepeg valami* – *A Ford*.) önmagában nem elég ahhoz, hogy az alsóbb osztályok is kellő mértékben részesedjenek a társadalom jólétéből.

– A racionális piaci magatartás radikálisan individualista és haszonelvű etikája alkalmatlan arra, hogy olyan erkölcsi alapokat teremtsen, amelyekre egyebek közt maga a piac is építhető. Az alábbiakról van szó: a szerződések érvényessége, a bizalom, az ígéretek betartása, a piac törvényi szabályozása és az adózási törvényeknek a tiszteletben tartása. Tehát egy sor olyan állampolgári érintről és a közösségi orientáció olyan szükséges mértékéről van szó, amire éppen a hatékony piacgazdaságnak szüksége van.

– Egy minimalista szociális biztonsági háló nem képes garantálni az új Munkáspárt A. Giddens és Tony Blair által is kulcsfontosságúnak tartott céljának, a (még ismertetendő) befogadó társadalomnak a megvalósítását.

A harmadikutas brit teoretikusok az, úgymond, „hagyományos szociáldemokráciát” különösen az alábbiak miatt bírálják:

– Azon illúzió miatt, hogy a szociális kiadások növelése csökkenteni fogja a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket.

– A hagyományos szociális állam passzivitást sugalló jóléti igényjogosultságai miatt. Ez az elvárás függéshez vezet, és a magánszférába való befelé fordulást segíti elő. Aláássa a fegyelmet és azt a motivációt, hogy az állampolgár az átalakulóban lévő munkaerőpiac új képzési kihívásaihoz alkalmazkodjék.

– Amiatt, hogy a hagyományos jóléti állam az új kockázatokkal szemben rugalmatlannak bizonyul, s előfordul, hogy némelykor nem azokat védelmezi, akiket kellene. Az ilyen jóléti állami juttatások nem felelnek meg a századforduló heterogén társadalmi individuális és szociális szükségleteinek.

Az új Munkáspárt a hagyományos szociáldemokráciához hasonlóan a társadalmi igazságosság mellett kötelezi el magát. Ez utóbbit viszont nem általános egyenlősédként értelmezi. Úgy határozza meg, mint a társadalmi marginalizáció (peremre szorulás), a szegénység és a szociális kirekesztés megakadályozását. Ahhoz azonban, hogy ezt a közös elkötelezettséget realizálja, az új Munkáspárt olyan utat választ, amelyik eltér az európai szociáldemokrata tradíciótól.

Az új Munkáspárt választotta út legpregnansabban A. Giddens alábbi négy kulcsfogalmával írható le:

- befogadás (*inclusion*)
- kirekesztés (*exclusion*)
- munka
- munkához segítő jólét (*welfare to work*).

A harmadik út az egyenlőséget mint társadalmi befogadást, az egyenlőtlenséget mint szociális kirekesztést határozza meg. A befogadás jelentése: a társadalom minden tagjának vannak állampolgári és politikai jogai, valamint kötelességei, ami egyrészt formális jogviszonyt jelent, másrészt tényleges érvényesíthetőséget. A formális jogok és kötelességek tényleges megvalósítása nagyrészt azon múlik, hogy megteremtik-e a lehetőségek egyenlőségét. A munkára alapozott társadalomban az oktatáshoz, a képzéshez és a munkához való hozzájutást az egyenlő lehetőségek lényegi mozza-

nata. A jóléti állami juttatások nem helyettesíthetik ezt a hozzájutást, s az semmiképpen sem engedhető meg, hogy azt megnehezítsék.

Giddens és Blair a modern társadalomban a kirekesztésnek két egyaránt megelőzendő formáját különbözteti meg: egyrészt a szándékos önkirekesztést a társadalom csúcsán, másrészt a zömmel kényszerű kirekesztődést a társadalom alján. A csúcsot illetően Giddens „az elitcsendes lázadásáról” ír. A gazdagok egyre inkább kivonulnak a közintézményekből: különösképpen az adózási kötelezettségekből, az állami oktatásból és az állami egészségügyből. Az alul lévő kirekesztése nyomán az emberek hosszú távra kiszorulnak a munkaerőpiacról, leszakadnak az emelkedő szintű jólétől és a kultúrától. A kirekesztettek egyre inkább lepusztult nagyvárosi gettóiban koncentrálnak.

Az új Munkáspárt a kereső munkához való hozzájutásnak tulajdonít kiemelkedő jelentőséget ezen kettős kirekesztés megakadályozása és a társadalmi befogadás lehetővé tétele szempontjából. A munkát tartja az egyetlen útnak, amely kivezet a szegénységből és a társadalmi kirekesztésből. A munkához való hozzájutás fő eszközének azonban nem a klasszikus, az állam által finanszírozott foglalkoztatási programokat tekinti, és nem a makrogazdasági szintű deficitköltekezéssel táplált keresletteremtést. Ezek helyett a mikrogaazdasági, vagyis az individuális szinten akarják megkönyíteni minden egyes ember foglalkoztathatóságát (*employability*). Ez egyrészt nagyobb súlyt helyez az egyén kötelességére, másrészt az államtól az egyéni felelősséget erősítő lehetőségek aktív megteremtését követeli. Állami és magánberuházások, életre szóló tanulás és az esélyegyenlőség megteremtése: ezek itt a tartópillérek. A hagyományos, passzív és kompenzáló jóléti állam – hangsúlyozza az új Munkáspárt – gátolja az embereket abban, hogy egyéni felelősséget vállalva alávessék magukat ennek a tanulási folyamatnak. Ahhoz azonban, hogy erősítsék az egyéni felelősséget és az emberek megszerezhessék a kellő képzettséget, a jóléti államot, a szociális államot a szociális beruházás államává kell alakítani. A szociálpolitikának már nem az az elsődleges feladata, hogy a piacgazdaság szociális problémáinak passzív pénzbeli kompenzálására irányuljon.

Blair „oktatás, oktatás, oktatás” jelszava a „munkához segítő jólét” elvéhez kötődik. Arról a felfogásról van szó, hogy a jóléti állam elsősorban a munkaerőpiacra való reintegrációt, a visszatérést segítse, s azt semmiképpen ne akadályozza. Ebben elmozdulás fejeződik ki. A cél eddig az volt, hogy jóléti juttatások kifizetése révén garantálják az anyagi elosztás eredményének *ex post*, azaz utólagos egyenlőségét. A szociálpolitika módosult célja az életésélyek *ex ante*, azaz előzetes egyenlősége. Arról van szó, hogy oktatási programokkal, átképzéssel és bizonyos állások átmeneti szubvenciójával minél több embert integráljanak a munkaerőpiacra és így a társadalomba. Ahelyett, hogy utólagosan passzív pénzbeli segítséget nyújtsanak az embereknek, a szociálpolitikai károknak aktív oktatási és munkaerő-piaci politika vegye elejét.

A jóléti állam célzottabb módon forduljon a valóban rászorultak felé. Ne aprózza el juttatásait a középosztály egészét ellátva, és ne gátolja túlzottan bőkezű juttatásaival a hajlandóságot a munkaerőpiacra lépésre és a készséget az átképzésre.

Az új Munkáspárt azonban meg akarja akadályozni a brit társadalom amerikanizálódását. Megelőzve a szociális kirekesztést, a társadalmi anómiákat, a bűnözés terjedését és egy tömeges „alsóosztály” kialakulását. A párt azt akarja, hogy a britek integrálódjanak, és Blair szavaival, ismét „egy nemzet” váljanak. Raymond Plant, aki munkáspárti képviselő a felsőházban, a Lordok

Házában találóan nevezte „kínálati állampolgárságnak” (supply citizenship) a jóléti államnak ezt a koncepcióját. Ebben az összefüggésben a kínálati állampolgárság jelentése: az állam megteremti azokat a keretfeltételeket, amelyekkel mint esélyekkel az állampolgárok egyéni felelősségükre élnek. Ezt követően az újraelosztást a piac meritokratikus (érdemek szerinti) elve szabja meg.

Az új Munkáspárt álláspontja négy fő politikai területen

Pénzügyek: Az új Munkáspárt a szigorú államháztartási konszolidáció híve. Tartja magát ahhoz a választási ígéretéhez, hogy legalább két éven át folytatja a konzervatív Major-kormány költségvetési politikáját. Messzemenően elzárkóznak a keynesianus keresleti politikától.

Monetáris politika: Az új Munkáspárt kész elfogadni az Európai Központi Bank függetlenségét – és Blair kifejezésével – „kellő időben” csatlakozni az EMU-hoz, a Gazdasági és Pénzügyi Unióhoz. Arra is hajlandó, hogy valamelyest lazítson a monetáris politikán, úgy, ahogy az amerikai jegybank, a Fed tette az elmúlt néhány év során.

Munkaerő-piaci politika: Messzemenően elfogadják a thatcheri időszakban végrehajtott munkaerő-piaci deregulációt. Nem akarják korlátok közé szorítani a munkaerőpiac rugalmasságát.

Jóléti állam: A párt a szociálisan beruházó állam koncepcióját állítja középpontba. A társadalmi kirekesztés aktív leküzdésére az egyén szintjén tesznek intézkedéseket. Az *ex post* elosztásról az *a priori* esélyegyenlőség megteremtésére térnek át. Ezért növelni akarják az oktatási kiadásokat, másrészt tartani kívánják az állami egészségügyi standardokat.

Az új Munkáspárt nem tisztázta kellően, hogyan fog eljárni az állam azokkal szemben, akiknek a mobilizálásában nem jár sikerrel az oktatást ösztönző jóléti állam. A „munkához segítő jólét” logikája szerint a szociálpolitikai juttatások nem lehetnek túlságosan bőkezűek, mert akkor nem alakul ki megfelelő nyomás, amely az egyéneket arra indítaná, hogy ismét a munkaerőpiacra integrálódjanak.

Az új Munkáspárt koncepciójának és politikájának pozitívumai és gyengéi

Pozitívumok

A már felsorolt szociáldemokrata alapelvek fényében az új Munkáspárt politikája mellett szól:

- A párt hitelesen szakított azokkal a protekcionista intézkedésekkel, amelyek a gazdasági növekedés, a gazdasági és a társadalmi jólét kilátásait komolyan veszélyeztetnék.
- A Margaret Thatchertól átvett és messzemenően elfogadott munkaerő-piaci dereguláció csökkenti a „kívülállók” társadalmilag igazságtalan diszkriminációját a „bent levőkkel” szemben. („Outsiderek” különösképpen a fiatalok és a nők voltak, a szakszervezetekhez kötődő tipikusan férfi ipari munkások pedig az „insiderek” közé tartoztak.) A dereguláció felgyorsította a strukturális váltást a régi típusú iparból a tudásalapú szolgáltatói szektorba.

- Az ipari korszak szerkezeteibe ágyazott és társadalmilag igazságtalanul a középosztályoknak kedvező jóléti állam megreformálása a valóban rászorultak javára. Az újraelosztás kívánatos, nem pedig perverz hatásokkal jár.
- Az oktatás, a képzés és a tanulás kiemelt kezelése az emberi tőke (az oktatás és a képzés) értékének elismerését fejezi ki. Az emberi tőke a társadalmi tőkébe ágyazódik be. Jelentést hordoz mind az egyén, mind a társadalom és a gazdaság számára. Erősíti a bizalmat, a méltányosságot, a kooperativitást, a csapatszellemet. Akár az egyén, akár a társadalom felől nézzük, indokoltnak és igazságosnak tűnik az a nyomás, amelyet az állam attól a céltől vezérelve gyakorol az emberekre, hogy egyénileg is felelősnek érezzék magukat saját humántőkéjükért.

Gyengeségek

- Bár meggyőző érveléssel találkozunk a brit munkáspártiak körében arról, mennyire káros társadalmilag a felsőbb rétegek elzárkózása szociális kötelezettségeiktől, sem a programban, sem a gyakorlati politikában nem találkozunk hatásos ellenintézkedésekkel.
- Az anticiklikus pénzügyi és monetáris politikával való szakítás felgyorsítja a politika lemondását arról, hogy alakítani akarja a társadalmat a piac ciklikusan instabil és demokratikusan nem legitimált erőivel szemben.
- Az arról való lemondás, hogy az adórendszert intenzívebben használják az újraelosztás céljaira, fokozni fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket. A nagyfokú társadalmi egyenlőtlenség viszont gyengíti a társadalmi összetartozást, valamint az állampolgári bizalmat mind egymással szemben az emberek körében, mind az állammal szemben.
- A munkaerőpiac rugalmassá tételének az a hátulütője, hogy diszkriminálja az idősebb munkásokat, s hogy kikényszeríti az állskereső horizontális és földrajzi mobilitását. A szakszervezetek alkupozíciója is meggyengül, aminek nyomán egyrészt feltehetőleg alacsonyabbak lesznek a bérek, másrészt további újraelosztásra kerül sor a keresőmunka rovására és a tőke javára.
- Azáltal, hogy a jóléti állam juttatásaival a valóban rászorulókat célozzák meg, egyben sebezhetőbbé is teszik azt. Ugyanis a középosztályok, ha nem származik előnyük a szociálpolitikai juttatásokból és szolgáltatásokból, elvesztik a jóléti államban való anyagi érdekeltiségüket. Ésszerű lesz számukra, hogy a jóléti állam további leépítésére törekedjenek, hiszen azt elsősorban az ő adójukból finanszírozzák. A jóléti állam tehát politikailag is befolyásos és fontos szöszlőit veszítheti el. Az a veszély áll fenn, hogy az igazán rászorulóknak (a munkanélküli szegényeknek) semmilyen befolyásuk nem lesz a politikára. Kénytelenek lesznek „emberbarát ügyvédekre” támaszkodni. Nagy-Britanniában ez esetben nemcsak lehetséges, de valószínű is annak a bekövetkezése, hogy kialakul egy úgynevezett kétharmados társadalom. A Thatcher-korszak örökségeként ma kétszer akkora a szegénységi küszöb alatt élők száma, mint Németországban vagy az európai kontinensen található legtöbb országban.
- Az oktatási beruházások mindmáig elmaradtak az ígéretekhez képest. Ez azért is problematikus, mert az Egyesült Királyság állami iskoláiban kétszer annyi diák jut egy tanárra, mint a magániskolákban.
- Az oktatás-, a munkaerő-piaci és a szociálpolitika eddig nem járult hozzá a munka termelékenységének fokozásához, holott az jelentékenyen elmarad a német színvonaltól.

2. Több piac felé a közmegegyezés útján: a holland „polder modell”

A brit Westminster-modell politikai intézményrendszere, a thatcheri kormányzás alatt végrehajtott dereguláció, valamint az érdekképviselői szervezetek viszonylagos gyengesége lehetővé tette az új Munkáspártnak, hogy reformjait többnyire egyoldalú, hierarchikus és bármennyire is paradox, etatista módon hajtsa végre. Nem létezik az európai kontinensen még Franciaországban sem egy megközelítően ennyire centralista intézményi és politikai rendszer. A pártok közpolitikái az országonként különböző szituációk és intézményi berendezkedések függvényei. A szociáldemokrata pártoknak Anglián kívül tehát akkor is eltérő stratégiát kell választaniuk, ha ők is a piacorientált brit „harmadik utat” akarják követni.

Példa erre a holland Munkapárt, amely céljait tekintve viszonylag legközelebb áll az új Munkáspárthoz, de legtávolabb van tőle stratégiáját s eszközrendszerét illetően. Amíg Blair munkáspárti kormánya a többségi demokrácia hagyományos stratégiáját követte, addig a „polder modell” a megegyezésses demokrácia alakította. (A megnevezésben a 'polder' szó a tenger melléki holland alföldet jelenti. – *A Ford.*) A megegyezésses demokrácia itt azt jelenti, hogy mind a politikai pártok, mind a szociális partnerek a reformokról a tárgyalások, az alkuk demokratikus folyamatában, kompromisszumos stílusában állapodnak meg egymással. Az intézményes keret ehhez együtt szolgáltatta a hagyományos és a neokorporatista jellegű Társadalmi Gazdasági Tanács, valamint a szociális partnerség jegyében megkötött wassenaari egyezmény. Ezt a keretet 1982 óta egyre folytonosabbá váló szociáldemokrata részvétellel sikeresen töltötték ki gazdaság- és szociálpolitikai tárgyalásokkal.

A megegyezésses demokrácia által megkövetelt alkuk jellege következtében a hollandiai reformok végül is kevésbé lettek radikálisak, mint Angliában (ahol azokat lényegében a Thatcher- és a Major-kormány vezette be és a Blair-kormány elfogadta). Hosszú távon viszont az az előnye az ilyen típusú megállapodásnak, hogy tartósabb lesz az érintettek részéről a támogatottsága, mert inkább bevonták őket a döntési folyamatba, mint ahogy az az új Munkáspárt hierarchikus politikai stílusa esetében történt. A holland példa ezenkívül másra is rávilágított: megmutatta, hogy a politikai intézmények, hagyományok és kultúrák milyen erősen befolyásolják a különböző politikai stratégiákat, hogyan kényszerítenek ki innovatív reformokat is lehetővé tevő tárgyalásokat. Vagyis a brit út nem lett volna lehetséges Hollandiában, de Nagy-Britanniában sem volt szükség a holland útra a reformok véghezviteléhez, bár nyilvánvaló annak a demokráciát stabilizáló hatása. Eltérőek tehát a politikai és döntési stílusok, bár a politikai célok fontos területeken egyre inkább közelednek egymáshoz.

A legfontosabb álláspontok a politika négy területén:

Pénzügyek: A Munkapárt is megszorító költségvetési politikát vállal. Az államháztartás konszolidálását nem utolsósorban a szociális kiadások csökkentése árán érték el, különösképpen visszafogva a bőkezű, de egyben visszaélésre is lehetőséget adó rokkantsági nyugdíjakat.

Az összereszesletet semmilyen új-keynesianus módszerrel nem ösztönzik a kiadási oldalról, s a jövedelem oldaláról is csak szerény hatás érvényesül. A pénzstabilitás ugyanúgy egyértelműen elsőbbséget élvez, mint Németországban.

Monetáris politika: Más holland pártokhoz hasonlóan a Munkapártban is sokan és határozottan szállnak síkra az Európai Központi Bank autonómiája mellett. Ugyanez vonatkozik a bank

működésének monetarista elveire is. Úgy tűnik, a hollandok még inkább megszigorítóak, mint az új Munkáspárt.

Munkaerő-piaci politika: Ha a teljes foglalkoztatottság szociáldemokrata eszményét egy szabályozott piacon betöltött teljes idő állások meglétéhez kötjük, akkor a holland párt búcsút mondott ennek az ideálnak. Rugalmassá tették a munkaügyi viszonyokat, különösképpen a munkaidőt. A munkát részállások révén újraosztották. Mindez megváltoztatta a holland munkaerőpiacot. 1996-ban a foglalkoztatottak 36,5 százaléka részmunkában dolgozott, ami a legmagasabb ráta volt az OECD-ben. A növekvő foglalkoztatási arány tehát nem járt együtt a munkában töltött órák összességének emelkedésével.

Szociálpolitika: A cél az, hogy a jóléti állam szerkezetének három pillére betölthesse hivatását. E három oszlop egyike az adókból finanszírozott alapnyugdíj, a másik a munkahelyhez kötött befizetések szerint járó társadalombiztosítás, a harmadik pedig a magánjellegű ellátás.

Mindez elsősorban a nyugdíjakra vonatkozik, de a szándék az, hogy ezt az elvet a többi általános szociális kockázattal kapcsolatban is alkalmazzák. A társadalombiztosítási alapjuttatások terén olyan magas szintet garantálnak, hogy azokat sem fenyegeti öregkori szegénység, akik kevesebb évig dolgoztak. (Ez eltér az új Munkáspárt koncepciójától.) Az „általános nyugdíj” azáltal is megbízhatóbb alapokra került, hogy például a hivatalkoknak is nyugdíjállulékot kell fizetniük.

Hosszú távon viszont a holland szociáldemokraták is úgy fogják fel a jóléti államot, mint elsősorban a valóban rászorultakat szolgáló alapbiztonságot. A társadalmi egyenlőtlenséget és a kirekesztést mindenekelőtt úgy akarják megakadályozni, hogy munkát biztosítsanak a dinamikus és rugalmas munkaerőpiacon. A központi cél, hogy a keresőmunkát illetően rugalmas legyen a belépés, a munkaerőpiacon belüli mobilitás, a kiválás és az ismételt belépés.

A polder modell pozitívumai és gyengéi

Pozitívumok

- Az új Munkáspártot illető egyetértő makrogazdasági érveink nagy többsége a holland párt-ra is érvényes.
- Megnövekedett ugyan a nyomás a keresőmunka vállalására, de ez a bőkezűbb szociális juttatások miatt gyengébb, mint Nagy-Britanniában.
- A gyengébb nyomást egy olyan – a részmunkát könnyítő – intelligens ösztönző rendszer kompenzálja, amely sem a nyugdíjak, sem az egészségbiztosítás terén nem hozza hátrányba az így dolgozókat.
- Megegyezésses politika biztosítja az állampolgárok hosszabb távon érvényesülő és stabilabb támogatását. Ezenkívül annak a szociáldemokrata célnak is eleget tesznek, hogy minél aktívabb részvételt biztosítsanak az állampolgároknak, az érdekképviselőknek és a civil társadalmi szervezeteknek.

Gyengeségek

- Még nem sikerült kellően visszaszorítani azokat a jóléti állammal szembeni legális és illegális visszaéléseket, amelyeket egy időben politikailag elő is segítettek vagy legalábbis eltűrték. Ezt mutatja, hogy nemzetközi összehasonlításban még mindig kiemelkedően nagy a rokkantsági nyugdíjban részesülők aránya.
- A foglalkoztatás abszolút számokban nem nőtt. Új munkahelyeket leginkább csak részidős vagy meghatározott idejű szerződések nyomán, azaz majdnem kizárólag a munka újraelosztása révén hoztak létre.

3. Svédország: a jóléti állam megreformálásának útja

A hatvanas években Svédországra, mint 'a' szociáldemokrata modellre tekintettek. A svéd modellt az alábbiak jellemzik: messzemenően egyetemes jóléti állam, teljes foglalkoztatottság, a nők foglalkoztatottságának legmagasabb szintje, egy, a gazdaságba integrált harmonizált jövedelempolitika és szolidáris bérpolitika, a nyugati világ legerősebb szakszervezeti mozgalma, a legmagasabb szintű adóterhelés, amely megdöbbentően jó adómorállal kapcsolódott össze, az állami kiadások legmagasabb szintje, amely enyhén átlag alatti gazdasági növekedéssel párosult.

Annak idején indokoltan írták, hogy Svédország egy szociáldemokrata – szakszervezeti – „big business” komplexum volt. A hetvenes évek vége óta azonban a svéd modell egyes oszlopai kitörték vagy legalábbis erősen megrongálódtak. Összeomlott a harmonizált szolidáris bérpolitika. Rohamosan nőtt az állam eladósodottsága. Meglepően új jelenség volt, hogy a teljes foglalkoztatottság egykori hazája átmenetileg a 10 százalékos tömeges munkanélküliség szintjére csúszott le. A svéd szociáldemokraták a kilencvenes évek elején ismét hatalomra kerültek, s a helyzetre reformokkal reagáltak.

Az egyes politikai területekre lebontva ismertetjük ezeket:

Pénzügyek, monetáris politika: A széles körben elterjedt félreértés ellenére a svéd szociáldemokraták már az ötvenes és a hatvanas „arany” években is inkább kínálati, semmint újkeynesiánus politikát folytattak. A válság idején, a kilencvenes évek közepén ez költségvetést stabilizáló politikával is összekapcsolódott. Érzékelhető kurtításokra került sor a szociális juttatások terén, különösen az önkormányzatokat illetően. A konszolidáció sikerrel járt, amennyiben rövid idő alatt leszorította a magas volumenű nettó hitelfelvételt.

Ahogy ez a kilencvenes években szinte minden szociáldemokrata pártra jellemző volt, a svéd párt is a költségvetési politika konszolidációját tűzte ki célul, az úgynevezett pénzügy-politikai ortodoxia követőjévé vált. Nem állt szándékukban a keresletet állami kiadásokkal ösztönözni. A bevételek oldalán egyre nagyobb szerepet juttattak a kínálati oldalt ösztönző elemeknek, különös tekintettel a vállalatok adóterheinek csökkentésére s arra, hogy inkább a közvetett fogyasztási adók emelésének irányába fordultak a közvetlen jövedelemadóztatás felől. Az az adórendszer, amely egykor az OECD-országok közül a legnagyobb újraelosztási hatást fejtette ki, mára sokat veszített redistribúciós kapacitásából. A nyolcvanas és a kilencvenes években nem utolsósorban

az adózási rendszer újraelosztó jellegének elhalványulása miatt jelentékenyen növekedtek a jövedelmi és a bérezési különbségek.

Foglalkoztatáspolitikai: Az aktív munkaerő-piaci politika továbbra is a svéd foglalkoztatáspolitikai legkiemelkedőbb sajátossága. A svédek még mindig többet fordítanak az aktív munkaerő-piaci politikára, 1997-ben a GDP 2,1 százalékát, mint bármely más OECD-ország. Ugyanakkor már a svéd szociáldemokraták is távolodnak attól, hogy céljuk a foglalkoztatottság lehető legmagasabb szintje legyen. Csökkenően van a nők igen magas foglalkoztatottsági aránya. Arra törekednek, hogy a munkaerő kínálati oldalának szűkülését a részidős foglalkoztatás bővítésével kompenzálják.

A munkaidő és a munkaszerződések további flexibilizálása, rugalmassá tétele az utóbbi időben a szociális partnerek közötti feszültségek éleződéséhez járult hozzá. A központosított béralkuk rendszerre a nyolcvanas években leépült. A bérek harmonizálásának azóta sincs megfelelő fóruma.

A hollandiai és a nagy-britanniai változásokhoz képest itt bizonyos mértékben lemaradtak a reformokkal. Egyrészt a svéd szociális partnerek között a kilencvenes években nem tapasztalható a hollandiaihoz hasonló kompromisszumkészség. Másrészt a svéd szakszervezetek túl erősek ahhoz, hogy a svéd kormány a brit mintát követve egyoldalúan „felülről” vezethetné be a munkaerőpiac rugalmassá tételét.

Jóléti állam: A svéd szociáldemokraták az egyetemes jóléti állam melletti elvi elkételezett-ség dacára 1994 óta bizonyos módosító reformlépésekre szánták rá magukat. A leglényegesebbek közülük:

- egyes szociális juttatások mérsékelt csökkentése (többnyire 5 százalékkal),
- a várakozási napok bevezetése a betegségi táppénz folyósítása előtt (többek között a visszaélések elkerülése érdekében),
- a nyugdíjak csökkentése. Először került sor arra, hogy a nyugdíjak finanszírozásához munkavállalói befizetéseket is igénybe vegyenek. (Egy paritásos, a bruttó bér 18,5 százalékát kitevő finanszírozásról van szó.) Megkezdődött egy harmadik, magánúton finanszírozott nyugdíjpillér kiépítése.

Általában kisebb mértékű kurtítások tapasztalhatók, ezek is inkább a pénzbeli juttatások körében s kevésbé a jóléti állam szolgáltatásait illetően. Az intézkedések arra irányulnak, hogy erősítsék a munkavállalók egyéni felelősségét. Svédországban az állami szektorban dolgozók ma is a foglalkoztatottak 31,9 százalékát teszik ki. Ez a mutató kétszer akkora, mint Németországban vagy Nagy-Britanniában. A jövőben óvatos leépítést terveznek.

A svéd reformpolitika pozitívumai és gyengeségei

Pozitívumok

- Svédország – az OECD-országok között továbbra is az egyik legnyitottabb nemzetgazdaság.
- Adó- és szociálpolitikai intézkedések révén vonzóbbá teszik a beruházók számára a kínálati oldalt. Csökkent a svéd beruházók elvándorlása, erősödött a külföldi működőtőke beáramlása.

– A jóléti államnak csupán a széleiről faragtak valamit le. A reformintézkedések közül nem egy az elősködő potyázások ellen irányult. Ezzel egyrészt a társadalmi igazságosságnak tettek eleget, másrészt az egyéni felelősség erősítése érdekében jártak el. (Így például közmegegyezéssel óvatos korlátozásokat vezettek be a táppénzfolyósítás terén.)

– Fenntartották az aktív foglalkoztatási politikát.

Gyengeségek

– Csökkent a foglalkoztatási ráta, különösen a nőké. A svéd szociáldemokraták ezzel eltértek a hagyományos teljes foglalkoztatottságot tételező céljuktól szembekerülve még egy ezzel összefüggő tradicionális törekvésükkel is, nevezetesen a nemek közötti egyenlőséggel, legalábbis a kereső munka területén.

– A foglalkoztatottsági szint visszaesésével további nehézségek léphetnek fel az adókból finanszírozott jóléti állam működésével kapcsolatban.

– Más OECD-országokkal összehasonlítva a svéd növekedési ütem még mindig viszonylag alacsony.

– A közeljövőben aligha várható, hogy a svédek visszatérnek a centralizált és harmonizált bérfelügyeleti rendszerhez.

A svéd állampolgárok továbbra is magasra értékelik jóléti államukat, különösen a nők, akik közül sokan az állami szektorban dolgoznak. Az 1994 és 1998 között végrehajtott szociálpolitikai megszorítások ára az volt, hogy a szavazók jelentékeny csoportja az országgyűlési választásokon a baloldali szocialistákhoz állt át. Ez rávilágít arra, hogy választási megfontolásokból adódóan komoly korlát létezik. Ezzel minden svéd és minden szociáldemokrata kormánynak számolnia kell, ha a jóléti állam kiépítése annak leépítésével is együtt jár.

4. Az etatista út: a Francia Szocialista Párt

Nyugat-Európa valamennyi szociáldemokrata és szocialista pártja közül a Francia Szocialista Párt tűnik legerősebben elkötelezettnek a hagyományos államcentrikus politika mellett. A francia szocialisták kettős értelemben is etatisták maradtak.

1. Az erősen hierarchikus, „felülről” való irányítást a szocialisták számára lehetővé teszik Franciaország centralista intézményi hagyományai, a társadalmi szervezetek gyengesége, pártjuk betagozódása egy baloldali, a kommunistákat és a zöldeket is magában foglaló koalícióba, és maga az etatista, republikánus francia politikai kultúra.
2. A Francia Szocialista Párt még inkább az államot helyezi középpontba, mint testvérpártjai. Ez áll mind a makroökonómiai szintű gazdaságpolitikára, mind az ipar-, a foglalkoztatási és a szociálpolitikára. Ezt értelmezhetjük úgy is, mint különleges hűséget a szociáldemokrata politika hagyományos céljaihoz. A veszély azonban az, hogy lemaradnak az

innovációk terén a XXI. század küszöbén a globális gazdaság és az individualizálódó társadalom kihívásaival szemben.

Pénzügyek: A francia szocialisták is az államháztartás konszolidálása mellett kötelezték el magukat. Ez az irány még a nyolcvanas évek közepén alakult ki. A szigorú költségvetési politika elősegítette az infláció visszaszorítását. Ahhoz azonban nem volt elegendő, hogy az állam eladósodottságát leépítsék. Ebben az értelemben 1983 óta nem tekinthető „különútnak” a francia szocialisták pályája. A kilencvenes évek második felében azonban az adópolitika terén bizonyos eltérések mutatkoznak az OECD-országok kormányai részéről érvényesített általános trendhez képest. A francia szocialisták a bevételi oldalon szerény mértékben ugyan, de egyenesen emelték az adókat. Ez különösen a vállalatokat sújtja. Ez a hatása a pénzbefektetésből származó jövedelmek kiadóztatásának is. Az ilyen jellegű nyereségek után még társadalombiztosítási illetéket is fizetettek. Az alacsonyabb jövedelmek adóterheit enyhén mérsékeltek.

A kiadások oldalán a francia szocialisták egyrészt sokat tesznek a stabilitás fenntartásáért, másrészt viszont csak akkor emelnek, ha az emelésnek „szilárd finanszírozása” van. Kérdéses viszont, hogy tartható lesz-e ez a politika. Ugyanis a kiadások egyértelmű növekedési tendenciái napirenden mind a szociálpolitikában, mind az aktív munkaerő-piaci politika kapcsán. A francia baloldali kormánynak újabb adóemelések elkerülése érdekében határozottan át kellene alakítania a költségvetést. Ezzel vonatkozóan mindaddig csak szándéknyilatkozatok vannak, áttűtő erejű politika még nincs. Ugyanakkor a francia baloldali kormány is felhagyott a klasszikus, fiskálisan vezérelt újkénesiánus keresleti politikával.

Monetáris politika: A francia szocialisták elfogadták az Európai Központi Bankot. Nem akceptálták azonban a bank teljes függetlenségét az Európai Unió politikai döntéshozó szerveitől, nevezetesen az Európai Tanácstól, illetve az ECOFIN-től, a Gazdasági és Pénzügyminiszterek Tanácsától. Ugyancsak nem békültek meg egy kompromisszumok nélküli monetarista irányvonallal, mint amilyet a hollandok vagy akár zömmel a német szociáldemokraták támogatnak. A tendencia tehát az, hogy a pénzügypolitika ne legyen annyira megszorító, s hogy azt az Európai Központi Bank az ECOFIN-nel együttműködve határozza meg.

Foglalkoztatási politika: A foglalkoztatás terén a legszembetűnőbb a francia szocialisták politikájának etatista, tradicionális jellege. Ez már abból az első kormányzati évben nyilvánosságra hozott tervükből kiderült, amelyet az ifjúsági munkanélküliség leküzdésére dolgoztak ki. A cél 700 000 munkahely teremtése, amit 80 százalékban államilag finanszíroznának. Az állások felét közvetlenül az állami szektorban képzelték el. Ez olyan politika, amelyet sem az új Munkáspárt, sem a Német Szociáldemokrata Párt nem tudna elfogadni. A többi 350 000 állás a bérek szubvencionálásával a magánszektorban keletkezne.

Egyéb elképzelések:

- További korengedményes nyugdíjazással szűkítik a munkaerő kínálatát.
- Kerettörvényt léptetnek életbe a 35 órás munkahét bevezetésére. Állami szubvenciók ösztönző hatásával segítik elő ezen intézkedések végrehajtását.
- Mindaddig alig vezettek be deregulációs intézkedéseket a munkaerőpiacon. Óvatos kivétel a meghatározott időszakra szóló munkaviszony létesítésének megkönnyítése.

Jóléti állam: Mindmostanáig nincsenek napirenden innovatív reformok a jóléti állam átalakítására. A szociális államot továbbra is elsősorban járulékos bérköltségekből finanszírozzák. A munkaadók aránytalanul nagy részt fizetnek be. A szocialista kormány ugyanakkor óvatos kísérletet tesz arra, hogy a társadalombiztosítás forrásait a munkajövedelmektől leválasztva az adók irányába terelje. Továbbra is prioritás a családok jóléti állami támogatása. Az állami juttatások nyújtása során azonban a mindenkori jövedelemtől függően már erősebben differenciálnak. Új prioritásnak számít a lakásépítés és a lakásszanálás, különösen a nagyvárosi szegénynegyedekben. A kormányintézkedésekben különösen kiemelték az oktatás, a képzés és az iskolaügyi kérdéseket. Hasonlóan azonban a brit és a német szociáldemokraták gyakorlatához, a szavakat egyáltalán nem kielégítően követték tettek a közoktatási beruházások terén.

A francia etatizmus pozitívumai és gyengeségei

Pozitívumok

- A francia választók körében továbbra is igen népszerű az az elgondolás, hogy a gazdaságot szociális kritériumokat is figyelembe véve politikailag kell vezérelni.
- Az EU szintjén a nemzeti politikák koordinálásával akarják kompenzálni azt, hogy a nemzetállam elvesztette képességét a gazdaság irányítására. Ez különösen érvényes a foglalkoztatás ügyére. Ezért is tértek vissza a továbbfejlesztés szándékával a kilencvenes évek Delors-tervéhez. (A francia szocialista Jacques Delors, az Európai Bizottság elnöke volt. – *A Ford.*) Egy olyan nemzetek feletti „gazdasági kormányzat” célja lebeg a szemük előtt, amely a monetáris politikát is befolyásolja. Az EU-szerződésnek immár részévé vált „Szociális Charta” és „Szociális Jegyzőkönyv” erősítésére töreksenek.
- A jóléti államot védelmezve különösen az alsó rétegeket akarják támogatni. Aktív munkaerő-piaci politika mellett állnak ki, nem bízva vakon abban, hogy a beruházók adókedvezményei majd munkahelyteremtő befektetésekhez vezetnek a magánszektorban.
- Törekvésük az, hogy a társadalombiztosítás finanszírozását jobban leválasszák a keresőmunkáról, anélkül, hogy automatikusan emelnék az újraelosztás szempontjából kedvezőtlen fogyasztási adót. Ezt az elképzelésüket érdemes más szociáldemokrata pártoknak is tanulmányozni.
- A hagyományos politikai céloknak és politikai eszközöknek pozitív aspektusuk mellett azonban komoly árnyoldalaik is vannak.

Gyengeségek

- Figyelembe véve egyrészt a jóléti állam finanszírozhatóságát, másrészt az állampolgárok finanszírozási készségét, továbbá a népesség megváltozott korösszetételének szociálpolitikai kihívásait, kétségek merülnek fel a status quo fenntarthatóságával kapcsolatban.
- A nagyon is hagyományos aktív munkaerő-piaci politika nemigen ösztönöz az egyéni képzésre és továbbképzésre (idezzük fel ezzel szemben a britek „foglalkoztathatósági” koncepcióját). Továbbra is elsősorban abban gondolkodnak, hogy államilag szubvencionáljanak munkahely-teremtési programokat, illetve munkahelyeket az állami szektorban. Nem

gyakorolnak nyomást annak érdekében, hogy az egyén a maga felelősségére „beruházzon” saját emberi tőkéjébe. Ezért számolniuk kell improduktív és parazita jellegű jelenségekkel, mellékhatásokkal is.

- Továbbra is tapasztalhatók protekcionista törekvések, amelyek főleg az Európai Unió és a kívülálló „harmadik országok” viszonylatát terhelik meg.

Köztes összegező mérleg

Az egyes politikai koncepciók és a gyakorlatban megvalósuló közpolitikák eltérő pozitívumai és gyengeségei előzetesen négy következtetés levonására adnak módot:

- Nincs olyan „harmadik út” (egy számban), amely a szociáldemokráciát a XXI. századba vezet.

- Az összes itt bemutatott „harmadik utakat” az éppen adott problémák kombinációja, a különböző intézményi előfeltételek és a változatos politikai kultúrák alakítják.

- A reformpolitikáknak mindig árnyoldalaik is vannak és sohasem kedveznek egyformán mindenkinek. Ha mégis ezt próbálják meg sugallani, akkor az rövid távon szavazatok megszerzése révén kifizetődő lehet egy médiademokráciában, de középtávon odavezet, hogy az állampolgárok csalódnak, és bizalmukat veszítik a pártokkal és a demokráciával szemben.

- A „modernizálók” és a „tradicionálisok” fogalmai az elemzőnek nem mondanak sokat. Hasonló módon kevésbé igazít el a szociáldemokrata politika megítélésében, ha a „több piac” automatikusan modern és ezért pozitív, a „több állam” viszont hagyományos, és ezért negatív jelentést kap. A kérdést másképp kell feltenni: Mérlegre téve a pozitívumokat és a gyengeségeket, mennyi „állam” és mennyi „piac” bevetésére és egymással való kombinálására van szükség a közpolitika egy-egy területén? Úgy gondoljuk, hogy a piacnak, az államnak és a társadalomnak mindig változó vegyítése révén alakíthatjuk ki koncepcióinkat, kölcsönösen kompenzálva mind a piac, mind az állam csődjét és erősítve a (civil) társadalomban rejlő energiákat.

5. Európa mint harmadik út?

Nyugat-Európában különböző „harmadikutas” szociáldemokrata koncepciók léteznek. Ezek bemutatása során láthattuk: a külső korlátozó tényezők, különösen a pénzügyi piacok globalizációja és az árupiacok európaizálódása nem tették lehetővé a programok egyértelmű konvergenciáját. Megfigyelhető azonban az Európai Unión belül, hogy a szociáldemokrata kormányok ellentételezve a nemzetállami szintű irányítás lehetőségeinek elvesztését, egyre inkább felfigyelnek arra, hogy fontos politikai területeken erősíteni kellene együttműködésüket. Eltekintve az új Munkáspárttól, a szociáldemokrata pártok részéről számos kinyilatkoztatás hangzik el ebben a témában. Kelet-Európában és a fejlődő országokban sok helyütt reménykedve tekintenek az Európai Unióra mint lehetséges ideológiai és gazdaságpolitikai alternatívára az igazságtalannak, brutálisnak és bénítóan

érzett amerikai modellel szemben. Ahhoz azonban, hogy első megközelítésben megítéljük, mennyire valószínű egy „európai út”, valamint hogy mennyire reális az egyeztetés és az együttműködés a szociáldemokrata kormányok között, először azt a kérdést kell feltennünk, milyen politikai területeken találtak vagy találhatnak közös nevezőt. Azt is meg kell vizsgálni, mennyire alkalmasak az EU döntéshozó intézményei a Tanács, az Európai Parlament, a Bizottság arra, hogy harmonizálják vagy akár csak egyeztessék az egyes tagállamok politikáját.

Ennek vizsgálatához – igen röviden – kiemeljük a pénzügypolitikát, a monetáris, a foglalkoztatási és a munkaerő-piaci politikát, valamint a szociálpolitikát.

Pénzügyek: Legkésebb a nyolcvanas évek végére valamennyi szociáldemokrata kormány beállt a fiskális szigor, vagyis a költségvetés stabilizálásának a politikájára. Jelenleg semmi nincs annak, hogy ezek a szociáldemokrata pártok az európai szinten arra akarnák felhasználni, hogy egyeztetett keresletösztönző politikát folytassanak. Az olasz és a francia baloldali kormányok azonban kevésbé mereven értelmezik a maastrichti szerződés stabilitási kritériumait, mint ahogy azokat a Gazdasági és Pénzügyi Unió Növekedési és Foglalkoztatási Paktuma előírja. Ezt a felfogást más baloldali kormányok, mint a brit, a holland, a dán és most már a német, nem osztják.

A felsorolt kormányok nem csupán azt utasítják el, hogy az Európai Unió szintjén egyeztetett keresletösztönző politikát folytassák, de nemzeti szinten is ragaszkodnak a stabilitási kritériumok szigorú betartásához. Ám ha még lenne is kilátás egyfajta szociáldemokrata konszenzusra az „euro-keynesianizmus” új változata témájában, nemigen remélhető, hogy egy ilyen politika a konjunktúra alakításának szempontjából hatékonyan kivitelezhető. Központi probléma lenne az időzítés: az, hogyan lehetséges egy európai keresletélénkítő politika precíz anticiklikus beindítása. Tekintettel az Európai Unió bonyolult, többszintű döntési rendszerére, hosszadalmas döntéshozási és végrehajtási időtartamokkal kellene számolni. Egy megkésett, prociklikus, azaz a ciklust felerősítő beavatkozás a konjunktúraciklusba még nagyobb veszéllyel járna az EU keretei között, mint amivel már most jár a föderaliztikus berendezkedésű államokban. Az Európai Unió nem rendelkezik sem jelenleg, sem belátható időn belül elegendő pénzügyi erőforrással, amit egy saját európai fiskális politika folytatása megkövetelne. Egy az Európai Unió által beindítandó keresleti politika sem valószínűnek, sem hatékonynak nem tekinthető.

A szociáldemokrata kormányok inkább hajlanak az európai egyeztetésre a bevételek oldalán, nevezetesen az adópolitika tekintetében. Valóban komoly igény jelentkezik részükről a koordinációra, mivel nem akarnak a versenyképességgel és a telephely-kiválasztással kapcsolatos okokból egyfajta adódömpingbe, adóleszorítási rivalizálásba kényszerülni. Az elmúlt tíz év során azonban az is kiderült, mennyire nehéz az EU-n belül egyeztetni, hát még harmonizálni, az adópolitikát. Oskar Lafontaine, volt német pénzügyminiszter és osztrák kollégája kivételével egyértelmű visszafogottság vagy egyenesen komoly ellenállás alakult ki a szorosabb adópolitikai koordináció törekvésével szemben. Ez különösen áll az új Munkáspártra, de a francia szocialistákra is. Az egyik esetben, Nagy-Britanniában, az ellenállás a gazdaságfilozófiában gyökerezik, a másikban arra a francia reflexre vezethető vissza, hogy minél többet tartsanak meg a nemzeti szuverenitáshoz kapcsolódó jogosítványokból. A szociáldemokrata irányítású dán, svéd és finn kormányokat viszont meg lehetne nyerni egy európai adóegyeztetés ügyének. Igen magas adókat kivető országokról van ugyanis szó, amelyeknek csak félínvalójuk van az adódömpinghez vezető versengéstől. Még így is érvényesül azonban a kulturális tényezőkkel magyarázható skandináv hajlam, hogy megőrizték

egy közös európai adópolitikával szemben is nemzetállami politikai előjogaikat. Az adópolitika EU-szintű koordinálása fontos szociáldemokrata cél marad, amelyet eddig még túl kevés tett követ.

Monetáris politika: A tagállamok 1999-től kezdve centralizálták pénzügypolitikájukat. Életbe lépett az EMU – Pénzügyi Unió – és megalakult az Európai Központi Bank. Az utóbbi intézmény konstrukciója és mögöttes filozófiája kötelezővé teszi a pénzstabilitás politikáját, ahogy az már a Német Szövetségi Bankra is jellemző volt. A baloldali európai kormányok körében azonban többé-kevésbé nyíltan megmutatkozik az a törekvés, hogy fellazítsák a merev monetarista pénzügypolitikát. Ez különösen olyan helyzetben kerül előtérbe, amikor – ahogy jelenleg is – aktuálisan nincs inflációs nyomás, és annak sem áll fenn a veszélye, hogy egy pénzügyileg előidézett gazdasági depresszió alakuljon ki. Ez a hajlam azonban odáig már nem terjed, hogy új-keynesiánus módon a monetáris politikát eszközként használják fel a konjunktúraciklus kiegyenlítésére. Úgy tűnik, hogy a szociáldemokraták többsége egy olyan kevésbé merev pénzügypolitikát támogatna, mint amelyet az amerikai Fed folytat néhány éve. Ebből a szempontból az Európai Központi Bank és a EMU alkalmasabbnak tűnik a szociáldemokrata gazdaságpolitikában való felhasználásra azokhoz az időkhöz képest, amikor európai viszonylatban messzemenően a Német Szövetségi Bank diktátuma érvényesült. De ezt az esélyt is jobban ki kell használni, mint eddig.

Foglalkoztatás- és munkaügyi politika: A foglalkoztatáspolitikát az a terület, amelyen az Európai Unió keretei között folytatandó közös gazdaságpolitikát illetően legközelebb kerültek egymáshoz a szociáldemokrata irányítású kormányok. Széles körű konszenzussal az 1993-as Delors-féle foglalkoztatáspolitikai koncepciót kívánják újraéleszteni. Mindazonáltal bizonyos ellenállás még tapasztalható a brit munkáspárti és a holland szociálliberális kormány oldaláról. Egy ilyen politikának azonban nem csak a reguláció, illetve a dereguláció kérdésében kell lépéseket tennie. Ahhoz, hogy aktív munkaerő-piaci politikát is magában foglaljon, arra van szükség, hogy a tagállamok több pénzügyi forrást engedjenek át az Európai Uniónak, és hogy készek legyenek az EU költségvetésének jelentékeny átszervezésére. Az agrárkiadások területén bizonyosan fennáll ez a lehetőség. Ez azonban olyan politikai akaratot feltételez, amely a szociáldemokrata kormányok körében egyáltalán nem egyöntetű.

Az amszterdami szerződés és az azt követően elfogadott foglalkoztatási irányelvek mindmáig csak egy értelmes keretet nyújtanak, amelyet konkrét tartalommal kellene kitölteni. Határozottabban és gyorsabban kell lépni a meggyőző irányelvektől a meggyőző intézkedések felé. A szociáldemokrata irányítású kormányok az európai foglalkoztatási politikával lennének képesek megmutatni: európai szinten visszanyerhetők a gazdaság és a társadalom alakításának azok a lehetőségei, amelyekről a globalizáció fosztotta meg a nemzetállamokat.

Szociálpolitika: Megkülönböztethetjük egymástól a szabályozó és az újraelosztó szociálpolitikát. Az utóbbi eddig teljes egészében a tagállamok nemzeti keretei között maradt. Jelenleg a szociáldemokrata kormányok oldaláról sem a lehetőség, sem az akarat nem mutatkozik meg arra, hogy az Európai Unió révén olyan közös újraelosztó szociálpolitikát szervezzenek, amely egyszerre felene meg mondjuk egy dán és egy portugál jóléti állam szükségleteinek. Jobb esélyei vannak azonban a szabályozó szociálpolitikának. Az Egységes Európai Okmány (1986) szociális fejezetét és a maastrichti szerződés (1992) szociális jegyzőkönyvét végül 1997-ben a brit Munkáspárt kormányja is aláírta. Ezek a joganyagok mindenekelőtt a munkavállalók kollektív jogainak minimális szabványait, a munkahelyi biztonsági normákat és a multinacionális nagyvállalatokra vonatkozóan

Európai Üzemi Tanácsok felállítását írják elő. De még ezeken a „nem anyagi” területeken is húzák-halasztják a társadalmi dialógust a szociális kérdések megtárgyalására. Az ilyen jellegű döntéseket abból a szempontból is meg kell ítélni: ösztönzik vagy pedig gátolják a beruházásokat?

A tagállamok kormányai – köztük a szociáldemokrata kormányok is – csak igen korlátozottan késznek arra, hogy európai közösségi szintre ruházzák át nemzeti szuverenitásukhoz kapcsolódó jogait. Az Európai Tanácsban az említett szociálpolitikai kérdések megszavazásakor továbbra is egyhangúságra van szükség. A szociáldemokrata kormányok e tekintetben sem igen hajlanak arra, hogy módosítsák az egyhangúságot előíró szabályokat. Az ezzel járó vétőpozíciók mindenestre akadályozni fogják a gyors előrehaladást ezen a területen. Szociáldemokrata kormányoknak, különösen azokban az országokban, amelyekben magas szintű jóléti államok alakultak ki, nem szabad túlságosan gyorsan feladniuk a nemzeti szintű szociálpolitikai irányítási-vezérlési lehetőségeiket. Hiszen jelenleg európai szinten kimondottan nehéznek látszik az, hogy akár csak középtávon visszahódítsák a társadalomalakítási mozgásteret.

A kérdés tehát az, hogyan és milyen mértékben fogják fel és működtetik az Európai Uniót olyan politikai eszköztárként, amely több lehetőséget biztosít a piacok politikai ellenőrzésére és irányítására. A válaszadás természetesen részletes elemzést igényelne. Mit mutat ma egy futólagos áttekintés? A foglalkoztatáspolitikát és egy valamelyest kevésbé merev monetáris politika kivételével a szociáldemokratáknak európai szinten nem alakult ki annyi mozgásterük, mint amit „a politika európai koordinációjának szükségessége” jelszó sugallna. Annak ellenére van ez így, hogy oly gyakran utalnak rá (egyébként többnyire anélkül, hogy explicitté, kézzelfoghatóvá tennék mondanójukat...). Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy még nem eléggé fedezték fel az európai tér jelentőségét a szociáldemokrácia számára, sem a legtöbb európai szociáldemokrata pártprogramban, sem az utóbbi időben kiadott nyilatkozatokban és munkaanyag jellegű memorandumokban. Pártjaink és az általuk irányított kormányok részéről kimondottan szükséges, és igény van az ebbe az irányba mutató programokra és a cselekvésre. Ez különösen fontos a foglalkoztatás-, az adó-, a környezetvédelmi és a szabályozó jellegű szociálpolitika szempontjából. Az Európai Központi Bank pénzpolitikája sem képezhet kivételt.

6. Első következtetések

A négy kiválasztott ország, illetve szociáldemokrata párt különböző politikai koncepcióinak és közpolitikájának, azaz kormányzati tevékenységének kritikus áttekintéséből az alábbi mérleget kaphatjuk:

6. 1. A szociáldemokrata alapértékek a gyakorlatban

Ha a Blair és a Schröder által megjelölt szociáldemokrata alapértékeket, vagyis a méltányosságot (fairness), a társadalmi igazságosságot, a szabadságot és az esélyegyenlőséget, a szolidaritást és a felelősséget ugyanolyan komolyan vesszük, mint a gazdasági hatékonyságot és az ökológiai fenntarthatóságot, beláthatjuk, hogy nem lehet valamennyi elvet egy időben, a politika összes szférájában egyenlő mértékben megvalósítani. Illúzió lenne azt elvárni, bár időnként maguk a szociáldemokraták is sugallnak ilyen elvárásokat, hogy ebből a bűvös négyesögből adódó valamennyi célt egyformán el lehet érni. Elemzésünk éppen azt mutatja, hogy nem lehet egyenlő mértékben és egy

időben az összes célt megközelíteni. Ebből az következik, hogy a szociáldemokrata pártok mind saját maguknak, mind választóiknak meg kell hogy indokolják, ha az egyik célt a másik rovására közelítik meg. Négy példa illusztrálja, milyen dilemmák előtt állnak pártjaink:

- Ha a szociáldemokraták olyan adópolitikát folytatnak, amely a jövedelmi és a vagyonibeli különbségeket elmélyíti, akkor bizonyos körülmények között ez makrogazdaságilag ésszerű és ezért szociálisan is igazolható. Ez akkor következik be, ha egy ilyen adóreform ösztönzi a gazdasági növekedést, munkahelyeket teremt, a társadalom jólétét mozdítja elő, és a várható előnyök zömét a legkevésbé előnyös helyzetűek javára fordítják. John Rawls amerikai filozófus is hasonló követelést fogalmaz meg „Az igazságosság elmélete” című munkájában.
- Ha a szociáldemokraták csökkentik a munkaerőpiacok szabályozottságát, azaz deregulálnak, akkor ez rendszerint azzal jár, hogy csökken az addig fixen foglalkoztatottak védelme és több bizonytalanság keletkezik főleg az idősebb munkavállalók szempontjából. De ez is igazolható szociálisan, ha ezáltal nyereséget könyvelnek el a gazdasági hatékonyság tekintetében, s ez a nyereség megemeli az általános jólét szintjét és munkahelyek teremtését teszi lehetővé. Ebben az esetben előnybe kerülnek a kereső szektoron kívül álló munkavállalók, rendszerint a fiatalok és a nők, akik így könnyebben juthatnak kereső munkához. Idősebb munkavállalók ugyanakkor hátrányokat szenvednek el. Ilyen szituációkban a szociáldemokrata elveket és célokat szem előtt tartva fel kell mérni a pozitívumokat és a negatívumokat.
- Ha a szociáldemokraták beleegyeznek a bérszínvonal csökkentésébe és egy tartósan fennmaradó alacsony bérű szektor kialakításába, akkor ez feltehetően rövid távon több foglalkoztatottságot eredményezhetne. A nemzetgazdaság egésze szempontjából azonban hátrányosnak bizonyulna, ha ezáltal tendenciaszerűen visszaesne a belföldi kereslet (ami azért nem biztos). Ugyancsak negatívan hatna, ha ez az alacsony bérű szektor enyhítené a munka termelékenységének fokozására irányuló kényszert a technológiai szektorokban, s ha a szakszervezetek pozícióit oly mértékben gyengítené, hogy komolyan veszélybe kerülne a munkabéke.
- Ha viszont a szociáldemokraták szembeszegülnek azon mostanában gyakran hangoztatott követeléssel, hogy lazítsák többek között a munkavédelmi szabványokat és az ellenőrzési-betartatási szabályozást, akkor ennek nyomán helyenként akadály hárulhat újabb beruházásoknak és ezek nyomán munkahelyek teremtésének az útjába. Ám ugyanakkor csökken a balesetek és az egészségkárosodás kockázata, aminek elmaradása pedig nem csupán emberi szenvedéssel, hanem jelentékeny nemzetgazdasági károkkal is járna. Hasonló mérlegelésre mindig szükség van és lesz.

6. 2. A társadalmi igazságosság korszerű értelmezése

A társadalmi igazságosság továbbra is a szociáldemokrácia önértelmezését jellemző alapérték. Ám a felvázolt társadalmi átalakulások nyomán újabb konkretizálást, pontosítást igényel. Nem jelenthet a társadalmi igazságosság

- egyenlősít, azaz a vagyoni és jövedelmi egyenlőség egyoldalú, leegyszerűsített realizálását,
- azt a leegyszerűsített képletet, hogy társadalmilag az igazságos, ami csökkenti a jövedelmek és a vagyonok egyenlőtlenségeit;

- a munkások védelmének a XIX. és a XX. századi ipari korszakra jellemző szükségletéből kialakult jóléti vagy szociális biztosító államnak a szerkezetileg változatlan átvételét a XXI. század ipar utáni korszakába (ez többnyire nemcsak a gazdasági hatékonyság szempontjából negatív, de társadalmilag sem mindig tekinthető igazságosnak),
- azt az elképzelést, hogy az esélyegyenlőség szükségszerű megteremtése már elegendő a társadalmi igazságosság eléréséhez.

A társadalmi igazságosság tartalma pozitívan kifejtve az alábbiakkal írható le:

- Társadalmilag azok a politikai intézkedések igazságosak, amelyek elősegítik a szociális befogadást és megakadályozzák a szociális kirekesztést (új Munkáspárt). Ám pontosabban meg kell határozni és meg kell indokolni, hogy milyen arányban vegyülnek, illetve állnak szemben egymással a piac meritokratikus (érdemeket jutalmazó – *A Ford.*) elvei és a társadalmi szolidaritás értékei. Kellő alapossággal ilyen tisztázásra még nem került sor sem a brit Munkáspártban, sem más szociáldemokrata pártban.
- A szociális és a gazdasági egyenlőtlenségek, valamint az ezeket erősítő politikai intézkedések csak akkor tolerálhatók, ha azok nemcsak javára vannak a legkevésbé tehetőseknek, hanem nekik származik a legtöbb hasznuk ilyen politikai döntésekből. Ha tehát mindenkinek hasznosak bizonyos társadalmilag és gazdaságilag pozitív képességeket és energiákat mozgósító egyenlőtlenségek, akkor szociálisan igazságosnak tekinthetők. Hiszen ily módon az alsóbb rétegek a gazdasági dinamikából profitálva jobb helyzetbe kerülnek, mint addig voltak. Elvileg mindenképpen leszögezhetjük, hogy a szociáldemokrácia értelmezésében az igazságosság nincs ellentétben a szabadsággal. A szabadság nem csupán az egyéni cselekvés mozgásterének jogi biztosítását követeli meg, hanem azt is, hogy az emberek szabadok legyenek a szükségtől és a félelemtől. A szabadság esélyével csak az élhet, akinek megvan a minimális anyagi és a szociális biztonsága. Csak így válhat a jogilag biztosított szabadság társadalmi realitássá is.

Ebben az átfogó értelemben a társadalmi igazságosság a szociáldemokratáknak egyenlő esélyeket jelent a szabadságra. Jogi garanciák révén akarjuk tehát kívülről is biztosítani a cselekvési esélyeket. Így garantálhatjuk az individuális személyiség kibontakozását, a tényleges részvétel lehetőségeit a politikai döntési folyamatokban. Az igazságosság minden ember egyenlő méltóságát követeli meg, minden emberét, függetlenül a társadalomnak nyújtott teljesítményétől. A szabadsághoz fűződő egyenlő esélyeknek fontos feltétele a szociális és gazdasági dimenziókban egyaránt az oktatáshoz, a továbbképzéshez és a kultúrához való hozzáférés esélyegyenlősége. Mindez elválaszthatatlan a társadalmilag rendelkezésre álló munka igazságos elosztásától. A jövedelmi és vagyoni különbségek annyiban lehetnek indokoltak, amennyiben olyan teljesítményekre ösztönöznek, amelyek végső soron mindenki – így többek között a legkevésbé tehetősek – szabadságeseit szolgálják. Ezért azután mindenki el is fogadhatja ezeket a különbségeket. A társadalmi igazságosság és a szabadság összefüggéséhez még valami hozzátartozik. Az életesélyek elosztásáról nem dönthetnek csupán a piacok. Hiszen a piacok tendenciájukat tekintve a hatalom koncentrációját, a jelen uralmát szolgálják. A piacok vakok az előfeltételekkel és az egyediségekkel szemben, még akkor is, ha fontos szerepet játszanak az egyén teljesítményének megítélése kapcsán. Az életesélyek elosztásában a társadalomnak kell döntenie, méghozzá a szociális igazságosság mindig korhoz kötött mércéje szerint. Végső soron mindig nyilvános dialógusban kell döntést hozni az egyenlőtlenség hatáiról, s annak szükségszerű módzatairól: hogyan lehet kiegyenlíteni a különböző cso-

portok között az életesélyeket, továbbá arról, hogy milyen irányban gyakoroljon hatást a politika az elosztás társadalmi viszonyaira. Az érintettek beleegyezési készsége az egyik legfontosabb kritériuma egy olyan társadalmi igazságosságnak, amely vállalható módon kapcsolja össze az egyéni teljesítményeket és az életesélyek elosztását. A szociális igazságosság – ha így értelmezzük – nem kész képlet, amely bármilyen szituációra gépiesen alkalmazható. Számos kritériumot magába foglaló kategóriával van dolgunk, amelyeket nyilvános dialógusban kell kifejezni a társadalmi fejlődés konkrét szakaszaiban.

6. 3. Európai távlatú modellértékű projektek

A gazdaság globalizációját és a társadalom individualizációját általános fejlődési irányoknak tekinthetjük. Nyugat-Európában mégis igen eltérőek az egyes államok intézményes politikai, szociális és kulturális cselekvési adottságai és lehetőségei. Annyira függenek sajátos kontextusoktól, hogy ez lehetetlenné teszi olyan politikai koncepció kidolgozását a szociáldemokrata kormányok részére, amely a különböző nyugat-európai országokra érvénnyel bírhatna. Így például a Blair–Schröder-nyilatkozat komoly negatívumának tekinthető, hogy nem kellő mértékben veszi figyelembe Nagy-Britanniának és Németországnak az eltérő problémakonstellációit és cselekvési kontextusait. Az új Munkáspárt programja a szociálpolitika területén fejt ki legmesszebb menő reformelképzeléseit. Tony Blairnek Anthony Giddens tett javaslatot egy „szociálisan beruházó államra”. Ennek a koncepciónak kétségkívül számos előnye van a német szövetségi szintű társadalombiztosító állammal szemben, amely – és ez eléggé problémás – a középrétegeket, a teljes munkaidőben „normál viszonyban” dolgozókat, valamint a férfiakat részesíti előnyben. A „szociálisan beruházó állam” is kiegészítésre szorult. Olyan szociálpolitikai intézkedésekre lenne szükség, amelyek megakadályozzák azoknak az embereknek a társadalmi kirekesztését, akik a több esélyegyenlőség megteremtésére irányuló intenzív erőfeszítések ellenére gazdaságilag kudarcot vallanak.

Svédországot tanulmányozva különösképpen a visszaélések megállítására hivatott jóléti reformok tűnnek megfontolandónak. Hasonlóan szimpatikusnak tűnik az az eltökéltség, hogy a jóléti állami szolgáltatásokat továbbra is fenntartsák. Ez a svéd politikai gyakorlat mind a társadalmi igazságosság elveivel, mind munkaerő-piaci megfontolásokkal indokolható. A foglalkoztatottság magas szintje a svéd állami (közvetlen) szektorban jelentősen kihatott a nemek közötti egyenlő viszonyok előmozdítására. A szociáldemokrata pártok és kormányok erre is legyenek tekintettel, ha csatlakozni akarnának az „állam karcsúsítását” zengő populáris és populista kórushoz. Ez különösen vonatkozik az NSZK-ra, amely OECD-összehasonlításban átlagon aluli arányban foglalkoztat közalkalmazottakat.

A holland modell négy okból is vonzó:

1. a politizálás közmegegyezéssel mintája,
2. a munka harmonizált elosztása,
3. az egyéni választás lehetősége a munkaidő kialakításában,
4. a továbbra is igen magas normák szerint működő jóléti állam.

A francia szocialisták kormányzati politikája, amennyiben a nemzetállami politizálásról van szó, továbbra is az etatista mintákhoz kötődik. Ugyanakkor bizonyos területeken a kormány nagyobb készséget mutat az ágazati politikáknak az EU szintjén történő koordinálására, mint a brit vagy a német kormány.

III. Egy XXI. századi szociáldemokrata reformkonceptió körvonalai

„Egy megújult szociáldemokráciának balközépen kell elhelyezkednie, mivel lényegét továbbra is a társadalmi igazságosság és az emancipatorikus politika képezi” – írja Anthony Giddens, a „harmadik út” egyik meghatározó teoretikusa. Hogyan maradunk hűek alapértékeinkhez? A szociáldemokráciának a globalizáció körülményei között is az *egyetemes* szabadság követelményéhez kell igazodnia. Meg kell teremtenie és meg kell tartania azokat a szociális és kulturális előfeltételeket, amelyek révén minden ember konkrétan is élhet képességei szabad kibontakoztatásának jogával. Ebben tér el egyértelműen a neoliberális és a konzervatív politikától. Egy ilyen politika ma a nemzetállam keretei között csak korlátozottan lehetséges. A szociáldemokráciának ahhoz, hogy ismét visszanyerje teljes képességét a társadalom alapértékéi jegyében történő politikai alakítására, szükségyszerűen arra kell törekednie, hogy az Európai Unió keretei között mélyítse el a demokráciát és globális mértékben a kötelező szabályozottság egy minimális mértékét fogadtassa el. Nem szabad tehát, hogy a szociáldemokrácia megelégedjék azzal, hogy alkalmazkodik egy sorsszerű fejleménynek felfogott globalizációhoz. Éppen az a dolga, hogy megváltoztassa magának a politikának a keretfeltételeit. Kettős értelemben is a baloldali hagyományait viszi tovább. Egyrészt ragaszkodik a politika primátusához, és minden jelenlegi trenddel szemben továbbra is síkra száll az igazságosság és a szolidaritás mellett, valamint mindenfajta osztály- és csoportprivilegium ellen. A szociáldemokrácia minden olyan erővel és tendenciával szembeszegül, amely megosztja a társadalmat vagy tudatosan számításba veszi a társadalom megosztását. Aki – ahogy ezt mi szociáldemokraták tesszük – a szabadságot és a demokráciát egyetemesnek fogja fel, nem békélhet meg a kétharmados társadalommal. A demokrácia csak akkor maradhat fenn tartósan, ha az magát befogadó demokráciának fogja fel, vagyis olyan társadalmi berendezkedésnek, amelynek minden polgár azonos jogokkal és kötelességekkel bíró részese. A szociáldemokraták nem hagyhatják annyiban, hogy a társadalmi piramis alsó részén egyre több embernek kirekesztés legyen a része, és hogy a másik részén pedig mind többen bújjanak ki a szociális felelősség alól. A jobb sorban élők kiválása és a társadalmilag gyengék kirekesztése egyazon társadalmi bomlási folyamat két oldala. Egy olyan folyamaté, amely belülről fenyegeti a demokráciát és a civil léte.

Aki meg akarja akadályozni a társadalom megosztását és mindenki számára meg akarja adni az emberhez méltó élet esélyét, az nem lehet – a neoliberálisokhoz hasonlóan – egy radikális meritokrácia híve. Ahol csak a teljesítmény és a siker számít, ott szükségszerűen sértek meg az emberi méltóságot. Minden embernek, a teljesítményre kevésbé képeseknek és a nem sikereseknek is, joga van arra, hogy emberhez méltó körülmények között éljen. Egy olyan politika, amely csupán az *esélyek* egyenlőségére irányul, elkerülhetetlenül eredményezi az életesélyek drasztikus egyenlőtlenségét. Ezen túl annak is tudatában vagyunk, hogy a „teljesítményre képesek” egyáltalán nem mindig teljesítenek többet, mint a segélyre szorulókat. Az életben gyakran a véletlenül múlik a siker vagy a sikertelenség. Aki például már hazulról megkapja a képzéshez szükséges előfeltételeket vagy örökségként egyenesen egy csinos kis összeghez is hozzájut, annak sokkal könnyebb lesz későbbi életében sikeressé válnia, mint egy „alacsony sorból” jövő gyermeknek. Jóléti állami garanciák és kompenzáló juttatások nélkül nem lehetséges szabadság és emberi méltóság mindenkinek. Ezért is írták le az alábbi mondatot a Tony Blair és Gerhard Schröder által nyilvánosságra hozott „Az európai szociáldemokrácia előre vivő útja” címet viselő nyilatkozatban: „Támogatjuk a piacgazdaságot, de nem támogatjuk a piaci társadalmat.” Hogy egy-egy országban milyen utat választanak maguknak a szociáldemokraták, az függ az adott gazdasági és szociális helyzettől, ahon-

nan indulnak, függ a politika intézményes lehetőségeitől, a lakosság máig élő hagyományaitól és elvárásaitól.

Az alábbiakban azt vázoljuk fel, melyek lehetnek nézetünk szerint egy németországi szociáldemokrata politika centrális elemei.

1. Dinamikus gazdaság – a jövő jólétének alapja

A modern szociáldemokraták nem korlátozhatják magukat arra – miképpen ezt a „harmadik útról” folyó vita is mutatja –, hogy szociálisan és ökológiailag megszelídítsék a piacgazdaságot. Politikájuk révén maguknak kell megteremteniük és fenntartaniuk a hatékony és újító gazdasági tevékenység előfeltételeit. A godesbergi programban már negyven évvel ezelőtt leírták: „A szociáldemokrata politika döntő alapját képezi a szabad fogyasztói választás és a szabad munkahelyválasztás, s fontos elemei a politikának a szabad verseny és a szabad vállalkozói kezdeményezés.” A programnak ez a tézise ma is érvényes. Az elmúlt évtized tapasztalatai azonban arra tanítottak bennünket, hogy változhatnak azok a keretfeltételek, amelyek között a piacgazdaság és a vállalkozás kifejtetheti a maga produktív hatását.

Munkáltatói körökben különösen divatba jött elnagylvoltan leszólni Németországot mint gazdasági telephelyet. Ez persze – mint ahogy a tartósan növekvő kiviteli arány is mutatja – teljesen alaptalan. Ugyanakkor kétségtelenül vannak társadalmunkban olyan szabályozások, intézmények és mentalitások, amelyek a vállalkozói kockázatvállalás, a gyors változások és az innováció útjában állnak. Mi, szociáldemokraták ki akarjuk küszöbözni az ilyen akadályokat, amennyiben jogi, szociális, ökológiai vagy biztonságpolitikai szempontból nincs szükség rájuk.

Különösen nagy súlyt helyezünk új vállalatok alapításának ösztönzésére. Ha ezt felelősséggel megtehetjük, redukáljuk a bürokratikus előzetes megkötéseket, megkönnyítjük továbbá a kockázati tőkéhez való hozzájutást s javítjuk az új vállalkozásokat segítő tanácsadói szolgáltatásokat. Tudjuk: új, jövőképes termelési szerkezetek kiépítése csak úgy történhet meg gyors ütemben, ha elszántuk magunkat arra, hogy felhagyunk az olyan termeléssel, amely a mai feltételek mellett már nem kivitelezhető hatékony módon. Aki igent mond a szabad vállalkozói kezdeményezésre és a gazdasági átalakulásra, az nem akadályozhatja meg, hogy (a klasszikus gazdaságtéoretikus, Schumpeter szavaival – *A Ford*.) „kreatív rombolás” tárgyává legyenek az elavult struktúrák. Támogatva a jövőképes kezdeményezéseket, le kell építeni a már nem tartható ágazatok és vállalatok szubvencionálását.

A képzési, a kutatási-fejlesztési politikában, valamint az infrastruktúra korszerűsítésében is arra kell törekednünk, hogy elősegítsük a régi ipari társadalom gyorsított átalakulását modern tudásalapú társadalommá és szolgáltatói gazdasággá. A képzést és a továbbképzést természetesen nem korlátozhatjuk arra, hogy egy szűk művelt elit kialakítását célozza meg. Németországban a munka termelékenységé magasabb, mint bárhol a világon. Ez döntően az általános oktatási és képzési szinttel függ össze. Ezt meg akarjuk tartani. Éppen ezért elutasítjuk azokat a elképzeléseket, amelyek a munkaigényes tevékenységek széles körére az alacsony bérek stratégiáját alkalmazzák. Hiszen így termelékenységük növekedésében mesterségesen fékezett gazdasági tevékenységeket tartanánk életben.

Tudjuk, hogy a jövőben a gazdasági sikernek a rugalmasság az egyik döntő előfeltétele. Ezért is támogatjuk a munkaidő rugalmassá tételét, úgy, hogy az szorosan lépést tarthasson a gépek és berendezések futamidejének meghosszabbodásával, a fogyasztói magatartások változásaival továbbá a munkaerő-piaci mobilitás nagyobb mértékével. De a munkaerőpiacokat nem lehet és nem szabad olyan mértékben flexibilizálni, mint az áru- és a tőkepiacokat. Az emberek olyan stabil szociális viszonyokat igényelnek, amelyeket nem veszélyeztethet a parttalan rugalmasság és a határokat nem ismerő mobilitás. Kiszámítható rendet akarnak. Egy ezen elementáris emberi szükségleteket semmibe vevő gazdaság önmagának árt, és végső soron veszélyezteti a demokrácia alapjait. Az alkotó és újító gazdasági klíma megteremtése fontos dolog. Ugyanilyen fontos azonban gondolkodnunk arra, hogy az innovációknak tartósan a jólétet és a szabadságot kell szolgálniuk. A bioszféra védelme megkerülhetetlen követelménnyé teszi, hogy olyan fenntartható gazdálkodásra törekedjünk, amelynek legelső parancsolata a takarékos bánásmód a természetes erőforrásokkal. A gazdaság ökológiai átalakítása döntő jellegű impulzusokat közvetít a növekedés és az innovációk számára. Ezt a célt szolgálja többek között az is, hogy folytatni akarjuk az ökológiai adóreformot. Az ember és a társadalom számára elviselhetetlen kockázatokkal járó technológiákat még akkor is kerülni fogjuk, ha azok rövid távon jóléti haszonnal kecsegtetnek.

2. Adó- és járulékpolitika

Már régóta közismert, hogy az évtizedek során a Német Szövetségi Köztársaságban kialakult adó- és járulérendszer több szempontból igazságtalan és a gazdasági fejlődés szempontjából hátrányos. A konzervatívok azonban hosszan tartó kormányzásuk alatt nem indították be az adóreformot. Ehelyett viszont bővítették az adó- és az illetékkikerülés lehetőségeit a vállalkozók és a többszörös keresők részére. „Gavalléros”, azaz bocsánatos félrelépésként kezelték az e területen kialakult illegális praktikákat. (Csak Németországból 800 milliárd márkára tehető az állam elől az adóóázisokba menekített pénzek összege.) Ezen súlyos károkat okozó politika eredménye az volt, hogy – amíg a kisjövedelműek egyre nagyobb adó- és illetékterhek elviselésére kényszerültek – a gazdagok és a vagyonosok alig valamivel többet járultak hozzá az állami kiadások finanszírozásához.

Számos országban drámai módon duzzadt fel az államadóság. Ehhez hozzájárult, hogy az erők kimenekítették magukat a gyengébbekkel szembeni felelősségük elől. Az eladósodottság másik oka a tartósan magas munkanélküliség. Ennek a mértéken felüli eladósodásnak eredménye volt az is, hogy az államháztartáson keresztül szélsőségesen igazságtalan újraelosztás ment végbe. Gyakran állítják azt, hogy Németországban az adó- és a járuléktérhelés magasabb, mint az összehasonlítható országokban. Ez azonban tévedés. A vállalatok és a magas jövedelműek megterhelése Németországban alacsonyabb szintű, mint például az Egyesült Államokban vagy akár néhány EU-országban. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy Németországban a vállalati adók csökkentése lenne az a minden bajon segítő orvosság, amellyel meg lehetne őrízni a gazdaság versenyképességét. Mi az, ami viszont tényleg fontos lenne, s többek között egy tartósan pozitív gazdasági fejlődést szolgálna? Az, hogy az állam elegendő pénzügyi forrással rendelkezzen a jóléti államnak és a jövő nagy feladatainak a finanszírozásához.

Üdvözölhető, hogy a vörös-zöld szövetségi kormány adópolitikájában kedvezményeket nyújtott a családoknak és a kis jövedelműeknek. A legmagasabb sávba tartozókat sújtó adószint leszállítása is ésszerűnek tűnik, ha ezzel a lépéssel együtt szűkítik a legális és az illegális adócsökkentés széles

körü lehetőségeit, s ezáltal növekszik vagy legalább szinten marad a tényleges adóbevétele. Az is pozitívan hathatna a növekedésre és az innovációra, ha adókedvezmény járna a kivont profitokkal szemben az újra befektetett nyereség után. Amennyiben a nagy magánvagyonokat is be akarjuk vonni a közösségi feladatok finanszírozásába, akkor sokkal többet kell tennünk az adózással kapcsolatos tisztesség és igazságosság ügyében. A szociáldemokrácia hosszú ideig a fogyasztási adók emelésével szemben foglalt állást. Attól tartottunk, hogy így mértéken felül terhelnék az alacsonyabb jövedelműeket. A legújabb vizsgálatok azonban arra mutatnak rá, hogy a fogyasztói adók regresszív hatása csekélyebb, mint eddig általában feltételezték. Egy globalizált gazdaságban, amelyben a vállalatok és a nagy jövedelmek birtokosai könnyebben kivonják magukat a nemzetállami fiskus illetékessége alól, a fogyasztás után befolyt adóknak szükségszerűen nagyobb lesz a jelentősége. Ezen túl a forgalmi adó mint ahogy ezt az energia megadóztatásának példája is mutatja ökológiai orientációjú irányítási eszközként is megkerülhetetlen egy piacgazdasági rendszerben.

Németországban a jóléti állami juttatások jobban kötődnek a keresőmunkához, mint más országokban. Még ha azon a véleményen vagyunk is, hogy a keresőmunkán alapuló finanszírozás elve érintetlen kell hogy maradjon, részreformokra akkor is szükség van. Mindenekelőtt az alábbi két aspektus veendő figyelembe: egyrészt az, hogy megváltoztak a foglalkozási pályák, ami megkerülhetetlenné teszi, hogy relatíve növeljük a társadalombiztosítási rendszeren belül az adóból finanszírozott rész arányát. Másrészt az, hogy vitát kell folytatnunk arról, hogy milyen mértékben képezheti az értékkalkotás a tb-járulék munkaadói részének kiszámítási alapját. Ugyanis a racionalizálás és az automatizálás növekvő tényerésének körülményei között ha tényleg tehermentesíteni akarjuk a munkát mint termelési tényezőt szem előtt tartanunk, hogy az összes vállalat kellően vegye ki a részét a jóléti állam finanszírozásából.

Az adó- és illetékrendszer reformja kapcsán arra is mindig ügyelnünk kell, hogy egyszerűbbé és áttekinthetőbbé váljon a rendszer az állampolgár számára. Ha így járunk el, kevesebb lesz a bürokrácia, és csökkenhetnek az adófizető polgárok gyakran érthető bosszúságai. Persze azt sem felejtethetjük el, hogy bizonyos ellentmondás feszül az adó- és illetékrendszer egyszerűsítésének követelménye, valamint a terhek lehető legigazságosabb elosztásának szempontja között. Kiemelkedő jelentőségű feladat az Európai Unió szintjén az adók harmonizációja. Ugyanis csak így tarthatjuk fenn a tagállamok közötti tisztességes verseny feltételeit és akadályozhatunk meg egy olyan adócsökkentési versengést, amely minden érintett számára csak hátrányokkal járna. Globális szinten a nemzetközi pénzügyi intézményekkel együttműködve olyan keretek kialakítására kell törekednünk, amelyek visszatartanak a spekulációs tranzakcióktól és amelyek vonzóvá teszik az értékteremtő beruházásokat.

3. A civil társadalom aktivizálása és a szociálpolitika

Már a hetvenes évek közepe óta intenzív vita folyik a „jóléti állam hatáiról”. A neoliberaisok és a konzervatívok a jóléti államot már régóta a haladás akadályának tekintik. A szociális juttatások leépítését, az élet kockázatainak privatizálását követelik, arra hivatkozva, hogy a gazdaság adó- és illetékterhei elviselhetetlenné váltak, hogy, úgymond, túl sokan megtagadva a teljesítményt egyfajta „szociális függőágyban” keresik és találják meg kényelmüket.

A szociáldemokraták számára a jóléti állam létének ügye nem lehet vita tárgya. A szociális államot mi nem leépíteni akarjuk, hanem annak érdekében átalakítani, hogy teljesítőképes maradjon

jon a megváltozott gazdasági és kulturális körülmények között is. A vörös-zöld koalíció, amely elődjétől adóssághegyeket örökölt, az elé a feladat elé került, hogy rendkívül szűkössé vált pénzügyi feltételek közepette kezdjen hozzá a jóléti állam természetesen más okokból is szükségessé vált megreformálásához. Azt aligha vitathatjuk, hogy az adott körülmények között elkerülhetetlen a szigorú takarékosági politika. A kormány hitelesen úgy tehet erőfeszítéseket az állami pénzügyek szanálására, ha gondoskodik arról, hogy azokat is újra bevonja a közfeladatok ellátásának finanszírozásába, akik eddig visszatartották maguknak jövedelmükből államot megillető részt.

A pénzügyi helyzet súlyossága elkerülhetlenné teszi, hogy kritikusán közelítsük meg a jóléti állam feladatait. A szociális juttatásokat célzottabban akarjuk eljuttatni a különböző helyzetű rászorultakhoz. Mindez nem jelentheti azt, hogy a jóléti államot a szegénypolitika rangjára fokozzuk le. Ez veszélyes út volna. Ezzel minden valószínűség szerint lerombolnánk egy olyan jóléti államnak a legitimációs alapjait, amely a befogadó demokrácia elengedhetetlen kiegészítő elemét alkotja. Nem fogadhatjuk el, hogy a jóléti állam kizárólag a rászorultakkal való szolidaritás szempontja szerint szerveződjék – mint ahogy ez az Egyesült Államokban kialakult – s ne foglalja magába a kölcsönös kockázatbiztosítás elvét is. Különbözik ugyanis egyrészt stigmatizálódva, megbélyegzővé válik a jóléti állam juttatásainak igénybevétele, másrészt gyengül az adófizetők finanszírozási készsége. Legitimációjának alapjait csak akkor őrizheti meg hosszú távon, ha elvben valamennyi állampolgár mind befizetőként, mind pedig juttatásainak potenciális címzettjeként részese a jóléti államnak. Az a szociális kiegyenlítés, amely a jóléti államban ölt testet, nem más, mint „a demokrácia ügymenetének titkos fundamentuma”. Ahol leépítik és megfosztják legitimításától, ott a demokrácia kulturális előfeltételeit is megkérdőjelezzük, ott bűnözői és politikai erőszak terjed, és a jobboldali populizmusnak készítik elő a talajt.

Amikor mi az *aktív*, vagyis a cselekvőképességhez segítő szociálpolitika irányába fordulunk, akkor ezt nem téveszthetjük össze az életkockázatok privatizálásának és a szegénypolitikához való visszatérésnek a programjával, mint ahogyan ez a jobboldalon és a neoliberaisok részéről tapasztalható. Hiszen éppen arról van szó, hogy hatékonyabbá tegyük és legitimáltságában megerősítsük a jóléti államot. Ennek érdekében nagyobb hangsúlyt helyezünk a megelőzésre. Határozottabban orientálódunk afelé, hogy a segítség az önszorgatást mozgósítsa elő. Meg fogjuk akadályozni a jóléti állami juttatásokkal való visszaélést. (Itt azért megjegyezzük, hogy a társadalmi vitákban gyakran mértéktelenül eltúlozzák ezt a jelenséget.) A munkába állást akarjuk ösztönözni, elmenve szankciók kiszabásáig is a nyilvánvaló megtagadás esetében.

A társadalmi kockázatok megelőzése szempontjából igen nagy jelentősége van a családpolitikának. A családot „szociális produktivitasában” erősítve magának a társadalomnak az összetartását is fokozzuk. A családok adóterheit érzékelhetően csökkentjük, a családi pótlékot emeljük. Olyan intézkedéseket tűzünk ki célul, amelyek megkönnyítik a nők és a férfiak számára a család és a foglalkozás összeegyeztethetőségét, például az óvodai férőhelyek és az egésznapos iskolák elérhetővé tételével.

Az önszorgatkozó csoportokban és kezdeményezésekben kifejtett társadalmi munka is fontos lehet ebben az összefüggésben. Az SPD 1989-es berlini programja ilyen megközelítésből követeli azt, hogy „támogassuk a szociális közigazgatási intézmények és az önszorgatkozó kezdeményezések együttműködésének új formáit”.

Azonban ma Németországban – s erről se feledkezzünk meg – már most két társadalmi önkéntes jut három fizetett munkahelyre az állami és önkormányzati szociális ellátási rendszerekben. Hibás az az elképzelés, miszerint a civil szférában kifejtett önkéntes társadalmi munka révén az állami szociális ellátó rendszer egyes részei feleslegessé válhatnak. A társadalmi munkában kifejtett tevékenység a komplex modern társadalomban kiegészíti, de nem helyettesítheti az államilag megszervezett szociálpolitikát. Az önkéntes vállalkozás mértéke szintén nyilvánvalóan a jóléti állami biztosítás megbízhatóságának mértékétől is függ. A tapasztalatok arra tanítanak és a tudományos kutatások is azt támasztják alá, hogy mindenképp a biztonságos gazdasági és szociális viszonyok között élő emberek vállalnak társadalmi munkát.

Valószínűleg a következő években is folytatódik az a tendencia, hogy a tőkéből származó jövedelmek gyorsabban növekednek a munkajövedelmeknél. Meg akarjuk akadályozni, hogy társadalmunkban az igazságtalan elosztás elviselhetlenné váljon. Sűrgetővé vált olyan modellek kidolgozása és realizálása, amelyek növelik a munkavállalók részesedését a termelővagyonból. A vitát arra a svájci megoldásra is ki kell terjeszteni, amely a tőkejövedelmeknek a nyugdíjfinanszírozásba való bevonására irányul.

4. Oktatásügy a XXI. században

Kevés olyan nagy biztonsággal tehető állítás van arról, hogy mit hoz a jövő, mint az, hogy az oktatás és a tudás az eddiginél nagyobb szerepet fog játszani a munka és az élet minden területén. Ezzel együtt az is tudható, hogy – különösen a technológiához közel álló ismeretek területén – tovább gyorsul az innováció és ennek nyomán a már megszerzett tudás értékcsökkenése. Kivétellessé válik az egy életen át gyakorolt foglalkozás, amelyet valaki egyszeri képzéssel megszerzett diploma alapján üz. Kialakul a tudásgazdaság. Egyre inkább erodálódnak evidenciaszerű általános kulturális szokások, megkérdőjeleződnek erkölcsi kötelezettségek. Mindez megsokszorozza a művelődéspolitikával szembeni követelményeket.

Mi természetesen arra törekszünk, hogy lehetőleg valamennyi állampolgár ezután is megtalálja a helyét a munka világában. A holnap azt követeli meg, hogy egyrészt szilárd és széles bázisú alapképzést nyújtsunk, másrészt viszont elegendő mennyiségben biztosítsuk a továbbképzés rugalmas lehetőségeit. Az életre szóló tanulás a jövőben a szakmai siker egyik döntő előfeltételévé válik. Persze nem egyszerű tudásversenyről van itt szó, hanem arról is, hogy sor kerüljön a társadalmi és a kommunikációs kompetencia begyakorlására. Ugyanis ennek holnapra már kulcsszerepe lesz. Arra a képességre lesz szükség, hogy a változó kihívásokra fantáziával és saját felelősségének tudatában reagáljon. A tudás, az oktatás és a képzés, ezt végre fel kell ismernünk, döntő, beruházásjellegű feladatok. A jövőbe beruházni, ma azt jelenti, hogy mindenképp az oktatásba és a képzésbe investálunk.

Németországban az állam felelős az országos oktatási rendszer működéséért. Oktatásügyünkre határozottan pozitív vívmányként tekinthetünk. Ezt a rendszert egyebek között szociálpolitikai okokból is erősíteni kell. Ahhoz, hogy az egyes intézményekben levő potenciált teljesen is hasznosíthassuk, az államnak egyértelműen változtatnia kell a rendszert működtető eszközzei. A jövő fiatal nemzedékének nem kevesebb, hanem több képzettségre van szüksége. Ezért kell emelnünk a képzés szintjét, ezért kell tovább differenciálnunk a végzettségeket, ezért kell még to-

vább dolgozunk azon, hogy a szakmai és az általános képzés egyenértékű legyen. Megkerülhetetlen az oktatás nemzetközivé tétele. Ennek jegyében alakítunk ki a végzettség fokozatai szerint tagolt rendszert, terjesztjük az idegen nyelvű oktatást és jobban strukturáljuk a tanmeneteket.

Jogilag is alátámasztott lehetőségeket fogunk nyújtani a tudományos utánpótlásnak az önálló oktatásra és a kutatásra. Illúzió lenne azt feltételezni, hogy minden csakis a pénzügyi ráfordítások fokozásával érhető el. Természetesen azt fenntartjuk, hogy az oktatási kiadásoknak abszolút prioritásuk van. Tudatában vagyunk azonban annak is, hogy a több erőforrás nem szükségszerűen jár együtt reformokkal. Gyakran csak az elavult struktúrákat konzerválják. Éppen ezért államilag garantált alapfinanszírozás mellett több versenyre is szükség volna az egyes intézmények között. Hasonlóképpen egyrészt erősíteni kell az egyetemek és a főiskolák autonómiáját, másrészt elő kell segítenünk az egyetem és a munka világa, a felsőoktatás és a gazdaság összefonódását, együttműködését. Arra is sürgősen szükség van, hogy előmozdítsuk az interdiszciplináris kutatást és oktatást, többek között a több szakra kiterjedő projekteket. A tantárgyakra való tagoltság hagyományos rendje már régóta nem felel meg a valós problémakomplexumoknak s ezáltal a gyakorlat által támasztott képzettségi követelménynek sem. Továbbra is szakadékat választja el egyrészt a természet-, másrészt a humán- vagy társadalomtudományokat. Ez az egyik fő oka, hogy mindkét oldalon beszűkül a horizont, ami a gyakorlatban egyre veszélyesebbé és károsabbá válik.

Társadalmunk kulturálisan egyre sokszínűbb lesz. Ezzel együtt nő az igény mind a praktikus életvezetést szolgáló megközelítésekre, mind az élet értelmének keresésére. Az oktatási intézményeknek ezekre a szükségletekre is megfelelő ajánlatokkal kell reagálniuk. A társadalom egésze szempontjából tévút lenne egyoldalúan a technikai és az értékesíthető tudásra összpontosítani. Az iskolának, a felsőoktatásnak és a felnőttoktatásnak, valamint a továbbképzés különböző intézményeinek a jövőben is arra kell törekedniük, hogy olyan ismereteket tanítsanak, és olyan képességeket alakítsanak ki, amelyeket a társadalmi felelősségtől áthatott, tartalmas és értelmes élet megkövetel. Olyan helyszínekké kell válniuk, ahol ez a fajta magabiztosság begyakorolható.

5. A munka társadalmának holnapja

A jövedelemszerzés és az élet értelme szempontjából a keresőmunka és a foglalkozás a jövőben is megkerülhetetlen szerepet játszik. Ezért a munkanélküliség leküzdése a szociáldemokrata politika központi feladata. Annak persze tudatában kell lennünk, hogy a munka társadalmának mélyen ható átalakuláson megy át. A racionalizálás és az automatizálás a gazdaságnak s benne a szolgáltatásoknak egyre több területére terjed ki. A tendencia az, hogy csökken a társadalomilag szükséges keresőmunka mennyisége. A különösen munkaintenzív termelést alacsony bérű országokba telepítik ki. A vásárlókhöz közeli és személyi szolgáltatások 'helyhez kötött' ágazataiban mindaddig, amíg a munkaerő-piaci túlkínálat fennáll, a piacon elérhető munkajövedelmek valószínűleg továbbra is csökkenni fognak. Az egy életre szóló foglalkozás, a kiszámítható szakmai életút és a karrierpályák megbízható szabályozottsága mindez már a múlté. A tömeges munkanélküliség leküzdését célzó minden olyan koncepció kudarca van ítélve, amely a munka régi társadalmához igazodik. Ez különösen áll a kizárólag a gazdasági növekedést ösztönző elképzelésekre. Időnként azt a vélekedést hallhatjuk-olvashatjuk, hogy 2013-tól kezdődően jelentékenyen csökkenni fog a keresőmunkát végzők potenciális részaránya, aminek nyomán kvázi automatikusan visszaáll a régi stílusú teljes foglalkoztatottság. Ezt hiú reménynek tartjuk. Még messze nem merültek ki a racionalizálás és az

automatizálás lehetőségei. A nők még tömegesebben fognak betörni a munkaerőpiacra. S a várható élettartam növekedésével aligha lehet ésszerű a hatvan év alattiakat (vagy a még kevésbé idősöket) kényszerűen kirekeszteni a keresőmunka rendszereiből, ahelyett, hogy (ahogy ezt az SPD berlini programja követeli) a korukhoz igazodó részmunkát kínálnának fel nekik. A munkanélküliség leküzdésében távlatilag csak kombinált stratégia járhat sikerrel. Ennek összetevői:

- innovációt ösztönző intézkedések,
- értelmes növekedési impulzusok,
- a munkának mint a tb-járulékok tényezőjének a célzott tehermentesítése,
- a keresőmunka csökkenő volumenének igazságosabb újraelosztása, (amivel kapcsolatban értékelnünk kell a heti munkaidő csökkentésének francia tapasztalatait),
- rugalmasabb munkaidő,
- közigazgatási úton szervezett munka az úgynevezett harmadik szektorban, továbbá
- a részidős foglalkoztatás szociális és munkajogi kereteinek biztosítása (holland példa).

Többen javasolják, hogy tartós jelleggel szubvencionáljuk a kereseteket egy „alacsony bérű szférában”. Ennek eszköze egyrészt a „kombibér” (azaz a fizetés és a szubvenció kombinálása), másrészt a negatív adó (bizonyos jövedelmi szint alatt az adóelvonás helyett plusz kifizetést jelent. – *A Ford.*). Ilyen módon vélük elérhetőnek azt, hogy az alacsonyabb képzettségűek számára is elegendő munkahelyet biztosítsunk. Hogy ez az út járható-e, azt csak az első regionális modellkísérletek eredményeinek precíz értékelése nyomán ítéltethetjük meg.

A keresőmunka és a foglalkozás az emberek tudatában továbbra is fontos szerepet játszik. Azonban a legtöbb ember önmagát már nem kizárólag foglalkozása szerint definiálja. Az önmeghatározásban nagyobb lesz a szabadidős tevékenységek, a foglalkozáson kívüli érdeklődés és aktivitás jelentősége. Régebben a munka világában rögzült szükségletek és tulajdonságok messzemenően meghatározták azt is, hogy a legtöbb ember hogyan töltse el szabadidejét. Napjainkban viszont egyre gyakoribbá válik, hogy a szabadidőben kialakuló igényeiket az emberek a munkakörülményeikre is kiterjesztik. Annak ellenére, hogy már viszonylag régóta tart a tömeges munkanélküliség, a munkának és a munkakörülményeknek a minősége mindenekelőtt a fiatalok körében nagyobb jelentőségű, mint húsz évvel ezelőtt. A munkavállalók, különösen az új „agymunkások” nagy része számára az is lehetővé vált, hogy kielégüljenek ezek a magasabb szintű szükségletek: olyan igények, amelyek a munka értelmére, a kompetenciára, az önállóságra, a rugalmasságra és a másokkal való partneri együttműködésre irányulnak. A szociáldemokraták és a szakszervezetek előtt új lehetőségek tárulnak fel a munka világának humanizálására, a munkahelyi együttműködés és a munkaszervezési jog megreformálását illetően.

6. Az állam átalakuló szerepe

Vannak olyan területek, ahogy ezt gyakran joggal hangsúlyozzák, amelyeken a túlszabályozás akadályozza az egyének és a csoportok tevékenységét. A szociáldemokrácia síkra száll a szabályozottság oldása, a közigazgatás korszerűsítése és a közszolgálat olyan alapvető reformja mellett, amely az állampolgárokhoz való közelítést és a hatékonyabb működést célozza meg. Egyesek azonban bürokratikus gyámkodásként járatják le és a vállalkozói szabadság nevében el akarják törölni a biztonsági előírásokat, és az érintetteknek az engedélyezési eljárás során kinyilvánítható

beleszólási és kifogásolási lehetőségeit. Veszélyes az ilyen játék, és túl sokba kerülhet a demokrácia és a társadalom egészének.

Természetesen felvethető a kérdés, hogy olyan feladatokat, amelyeket eddig önkormányzati vagy állami keretek között láttak el, van-e értelme és ha igen, mely esetekben átengedni magánjellegű szolgáltatásoknak vagy pedig arra vállalkozó önkénteseknek. Dönteni pragmatikusan, azaz esetről esetre kell. Az egyik hibás szemlélet a magánosítás dogmává emelése. Az a nem ritkán hangoztatott felfogás is elhibázott, miszerint a civil társadalom és az állami szabályozás egymást kizáró ellentétek. Holott a Német Szövetségi Köztársaságban már régóta kialakult a civiltársadalmi szerveződések, kezdeményezések és egyesületek igen sűrű hálóját. Ezek az intézmények állami feladatokat látnak el (például a szociális szolgáltatások, az oktatás vagy a közlekedésbiztonság területén). Kiegészítő funkcióik vannak tehát az állami szabályozás mellett. Azt mondani, mint amit a kereszténydemokrata Kurt Biedenkopf állít, hogy Németországban „államosították a társadalmat”, az nem más, mint a dolgok karikatúraszerű eltúlzása. Ezenkívül olyan területek is vannak, ahol újonnan van szükség a politikai szabályozásra. Ez különösen nyilvánvaló az elektronikus médiumok esetében. Németországnak továbbra is aktív szerepet kell játszania a pénzügyi piacok nemzetközi szabályozásában. A modern szociáldemokraták se nem államhívők, se nem ellenfelei a politikai és állami szabályozásnak. Tapasztalatból tudjuk, hogy állami beavatkozások és megbízható szabályok nélkül a társadalom és a gazdaság modernizálása nem haladhat előre a kívánt értelemben. A modern társadalmak igénylik az állam felelősségét olyan területeken, mint a jog és a biztonság, az oktatás és a tudomány, az infrastruktúra és a kultúra. Szükség van egy teljesítőképesebb államra is, hogy megakadályozzuk a társadalom kettéhasadását, és elejét lehessen venni az erőszaknak és a törvényteleneknek.

A modern szociáldemokráciának azonban az állam nem öncél. Az állami beavatkozások és szabályozások számunkra az alábbi célt szolgálják: „erősíteni az állampolgárok képességét arra, hogy saját életük és munkájuk területén önmaguk felelősen meg tudják oldani a társadalmi problémákat”. A szociáldemokrácia számára ebben az értelemben érvényes a modern szubszidiaritás elvének alap gondolata. Vagyis: amit a társadalom kisebb egységei önmaguk kielégítően rendezni tudnak, azt ne ruházzák át felsőbb szintre. S ennek a fordítottja: az állam politikája lehetőség szerint az öntevékenyen szerveződött problémamegoldások civiltársadalmi terét erősíti. A szubszidiaritás elve vonatkozik egy egyesült Európa szociáldemokrata jövőképeire is. Nem akarunk a klasszikus nemzetállamok mintáját követő európai központi államot. Szemünk előtt olyan föderális, azaz szövetségi berendezkedés eszméje lebeg, amely egy többszintű demokrácia keretei között világosan meghatározott kiegészítő szerepeket jelöl ki az önkormányzatoknak, a régióknak (Németországban a Landoknak, vagyis tartományoknak), a nemzetállamoknak, valamint az európai intézményeknek.

7. A nyílt és humanista kultúra

A gazdaság a kultúra fontos alapja, nem képezi azonban annak legfőbb célját vagy lényegi tartalmát. Egy olyan társadalom, amelyben minden életszférát a gazdaságnak rendelnek alá, a civilizáció alapjait rombolná le. A gazdaság az embereket szolgálja, s nem helyezkedhet úrként föléjük. Az SPD történetében először a berlini programban vállalta fel a maga iránymutató emberképét. Ott olvashatjuk ezt a mondatot: „Az ember méltósága független teljesítményétől és hasznosságától.” A

szociáldemokrácia ebben az értelemben elkötelezi magát a gazdaságon kívüli szükségletek és értékek joga mellett. Határozottan szembefordul a művészet, az emberi viszonyok és egyáltalán az élet mind radikálisabbá váló elzárkózásával. Minden igazán emberi kultúra alapja, hogy tiszteltetben tartja: vannak dolgok, amik fölött nem szabad rendelkezni. A művészetnek és a kultúrának szabadnak kell lennie. Szabadnak mind a politikai gyámokodástól, mind az autonómiáját fenyegető gazdasági kényszertől. Az erkölcs, az esztétika, a vallás, az emberi közösség szellemi alapjai felette és előtte állnak minden gazdaságnak. A társadalom jövőjét eldöntő kérdésekről nem a tőzsdén alku-doznak.

Minden modern társadalom plurális: etnikailag, vallásilag és világnézetiileg. A modern kultúra sok rész-kultúrára differenciálódik, s ezek saját esztétikai jelképekkel, saját erkölcsi elképzelésekkel és rituálékkal rendelkeznek, s gyakran saját nyelvük is van. Egy ilyen plurális társadalomban az összetartozás csak diszkurzív módon erősíthető. Akkor, ha állandó párbeszédet folytatnak arról, mik egy mindenki számára békés és megtermékenyítő együttélés feltételei, mely jogok járnak minden egyéneknek, s melyek az egyének a kollektivitás számára teljesítendő kötelességei. A jogállam csak így lesz garantált és legitimált, csak így tartható fenn a civil társadalomnak az a klímája, amely valamennyi polgárának az individuális szabadság maximumát garantálja.

8. A szociáldemokrácia programjainak megújulása európai perspektívában

A különböző szociáldemokrata közpolitikák összehasonlító vizsgálata sajátos paradoxonra világított rá. Egyrészt a pártok – elemzéseikben kimutatva a nemzetállamok irányítási-társadalomalakítási kapacitásának elvesztését, az új Munkáspárt kivételével – több európai szintű együttműködést sürgetnek. Másrészt a gyakorlatban érvényesülő szociáldemokrata Európa-politikák a kooperációra való készség tekintetében gyakran elmaradnak még az előttük kormányzó konzervatív pártoké mögött is. Mindmáig nem dolgoztuk ki igazán annak programjellegű koncepcióját, hogy miképpen használjuk fel stratégiai tértünk az Európai Uniót. Céljaink és hitelességünk megkövetelik, hogy pártjaink szorosabban igazítsák saját nyilatkozataikhoz Európa-politikájukat. Ez különösen áll a foglalkoztatáspolitikára, az adópolitikára. Olyan politikai területekről van szó tehát, amelyeken a szociáldemokraták különböznek a konzervativoktól és a liberálisoktól, s amelyeken saját politikai céljaikat EU-szinten jobban meg tudnák valósítani, mint ahogyan az nemzeti keretek között lehetséges. Az Európai Szocialisták Pártjának, más elnevezéssel Európa Szociáldemokrata Pártjának ebben az összefüggésben új és kiemelkedő jelentősége lesz.

Társadalmaink a felgyorsított innováció és modernizáció kihívásai előtt állnak. Ezért kell szembenézni azzal a nagy feladattal, hogy vizsgáljuk felül programjaink alapelveit. Az SPD bizottságot hívott össze egy új program megvitatásának az előkészítésére. Ezzel mi megtettük ebbe az irányba az első és a legfontosabb lépést. Ennek a vitának a távlataira az érvényes, amit Tony Blair és Gerhard Schröder így fogalmazott meg nyilatkozatában: „Felhívjuk Európa szociáldemokratáit: ne hagyják kihasználatlanul a megújulásnak ezt a történelmi esélyét. Eszméink sokszínűsége képezi a jövő szempontjából legnagyobb tőkénket.”

Irodalom

- Becker, Frans–Cuperus, René 1998: Dutch Social Democracy between Blair and Jospin (A holland szociáldemokrácia Blair és Jospin között), in: Cuperus, René–Kandel, Joachim (szerk.): *Transformation in Progress: European Social Democracy* (Európai szociáldemokrácia – folyamatban lévő átalakulás), Amsterdam.
- Blair, Tony–Schröder, Gerhard 1999: *Europe the Third Way* (Európa – a Harmadik Út), London, 1999 június.
- Borchert, Jens–Golsch, Lutz–Jun, Uwe–Lösche, Peter (szerk.) 1996: *Das sozialdemokratische Modell. Organisationsstrukturen und Politikinhalt im Wandel.* (A szociáldemokrata modell. Átalakulóban a szervezeti struktúrák és a politikai tartalmak), Opladen.
- Coleman, James 1990: *Foundations of Social Theory* (A társadalomelmélet alapjai), Cambridge.
- Elster, John 1979: *Ulysses and the Sirenes* (Odüsszeusz és a szirének), Cambridge.
- Esping-Andersen, Gösta 1985: *Politics Against Markets* (A politika a piacokkal szemben), Princeton.
- – 1990: *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (A jóléti kapitalizmus három világa), Princeton.
- Giddens, Anthony 1998: *Der dritte Weg* (A harmadik út), Frankfurt.
- Grundwertekommission (Alapérték Bizottság) 1997: *Globalisierung: Herausforderung und Chance* (Globalizáció: kihívás és esély), Bonn.
- Israel, Joachim 1978: Swedish Socialism and Big Business (A svéd szocializmus és a tőkés nagyvállalatok), in: *Acta Sociologica*, 4:341–353.
- Luhmann, Niklas, 1984: *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdung einstellen?* (Ökológiai kommunikáció. Beállítható-e a modern társadalom az ökológiai veszélyeztetettségére?), Opladen.
- Meidner, Rudolf–Hedberg, Anna 1984: *Modell Schweden* (A svéd modell), Frankfurt–New York.
- Merkel, Wolfgang 1993: *Ende der Sozialdemokratie? Machtressourcen und Regierungspolitik im westeuropäischen Vergleich* (A szociáldemokrácia vége? Hatalmi erőforrások és kormányzati politika nyugat-európai összehasonlításban), Frankfurt–New York.
- Meyer, Thomas 1998: *Die Transformation der Sozialdemokratie* (A szociáldemokrácia átalakulása), Bonn.

- Plant, Roger 1998: *The Third Way* (A Harmadik Út) London. FES.
- Putnam, Robert 1993: *Making Democracy Work* (A demokrácia működtetése), Princeton.
- Rawls, John 1975: *Eine Theorie der Gerechtigkeit* (Az igazságosság elmélete), Frankfurt am Main.
- Scharpf, Fritz W. 1999: *Regieren in Europa* (Kormányzás Európában), Frankfurt.
- Schmidt, Manfred G. 1990: Die Politik des mittleren Weges. Besonderheiten der Staatstätigkeit in der Bundesrepublik Deutschland (A középút politikája. Az állami tevékenység sajátosságai a Német Szövetségi Köztársaságban). *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 910: 2331.
- – 1999: *Immer noch auf dem „mittleren Weg“? Deutschlands Politische Ökonomie am Ende des 20. Jahrhunderts* (Még mindig a „középúton“? Németország politikai gazdaságtana a XX. század végén), Leviathan Sonderheft.
- Schöler, Uli 1999: *Ein Gespenst verschwand in Europa. Über Marx und die sozialistische Idee nach dem Scheitern des sowjetischen Staatssozialismus* (Egy kísértet eltűnt Európából. Marxról és a szocialista eszméről a szovjet államszocializmus csődje után), Bonn.
- Strasser, Johano 1983: *Grenzen des Sozialstaats. Soziale Sicherung in der Wachstumskrise* (A jóléti állam határai. Szociális biztonság a növekedési válság közepette), Köln. (2. kiadás)
- – 1999: *Wenn der Arbeitsgesellschaft die Arbeit ausgeht.* Amikor elfogy a munka a munka társadalmából), Zürich – München.
- Szreter, Simon 1997: Social Capital, the Economy and the Third Way (Szociális tőke, a gazdaság és a harmadik út), In: Visser, Jelle–Hemerijk, Anton: *A Dutch Miracle. Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands* (A holland csoda. Munkahelyek gyarapodása, szociálpolitikai reformok és korporatizmus Hollandiában), Amsterdam.
- Wilensky, Harold 1981: Trends and Problems in Post-war Public Expenditure Development in Europe and in America (A közkiadások fejlődése a háború utáni Európában és Amerikában - trendek és problémák), in: Flora, Peter–Heidenheimer, Arnold (szerk.): *The Development of Welfare States in Europe and America* (A jóléti államok fejlődése Európában és Amerikában), New Brunswick: 345–382.

Idegen szavak és szakkifejezések magyarázata

alakítás:	a társadalom és a gazdaság – humánus értékek szerinti – politikai eszközökkel véghez vitt reformálása
aggregát kereslet:	a fogyasztói kereslet összessége
altruista (emberbarát) ügyvéd:	mások ügyét, érdekeit önzetlenül vállaló és képviselő szószóló
anómia:	erkölcsi értelemben vett normahiány, súlyos működési zavar, megzavaradottság és/vagy konfliktus a társadalmi normák tekintetében
anticiklikus gazdaságpolitika:	a gazdasági konjunktúra adott állapota ellen ható intézkedés (például élénkítés pangással szemben, vagy lehűtés túlfűtöttség esetén)
befogadó (inklúzív) demokrácia:	a társadalom valamennyi tagjára kiterjedő demokrácia, amely mindenki számára lehetővé teszi az aktív részvételt a társadalmi és a politikai folyamatokban
big business:	nagyvállalati szféra
civil társadalom:	az állam és az egyén (család) közötti tér mint a demokratikus közélet terepe és előfeltétele
degresszív hatás:	adózásnál a degresszív hatás annál intenzívebb, minél alacsonyabb jövedelműeket érint. Ellentéte: progresszív
deficit:	hiány
dereguláció:	a piaci folyamatok törvényes szabályozottságának leépítése, a tőke köztartozásainak oldása, illetve megszüntetése
dezintegráció:	szétesés
diszkrimináció:	megkülönböztetés
diszkurzív:	nyilvános és érvelő vita által jellemzett
emancipáció, emancipatorikus:	(társadalmi értelemben) felszabadítás, felszabadító
empirikus:	tapasztalati tényeken alapuló
emberi (humán) tőke:	az emberek gazdaságilag hasznos és hasznossá tétel tulajdonságainak, képességeinek és ismereteinek az összessége
etatizmus:	államközpontú politizálás, az állam szerepének túlértékelése, az államba mint a szabályozás legfőbb eszközebe vetett hit
ex ante:	előzetesen
ex post:	utólagosan
exklúzió:	kizárás, kirekesztés

életkockázat:	Biztosítással ellentételezhető rizikó. Legismertebbek: öregség, munkanélküliség, betegség, rokkantság
fiskális politika:	költségvetéssel, pénzügyekkel foglalkozó politika.
flexibilitás, flexibilizáció:	rugalmasság, rugalmasság tétel
föderalizmus:	szövetségi berendezkedésű, tehát autonómiával bíró területi egységeket összefogó állam alapelve
hedonizmus:	Az életöröm keresésének, a szabadidős szórakozásnak, az élvezetnek az elsőbbsége
inklúzió:	befogadás
innováció:	újítás
keynesianizmus:	John Meynard Keynes brit közgazdásztól eredő makrogazdasági elmélet, illetve abból származó politikai gyakorlat, amelyben kitüntetett szerepe van a fogyasztást élénkítő, munkahelyeket teremtő állami beavatkozásnak
kinálati politika:	a termelés, a kínálat oldalát, a vállalkozókat előnyben részesítő gazdaságpolitika szemben a keresletre, a fogyasztás növelésére, a bérek emelésére irányuló politikával
koegzisztencia:	együttélés
kooperáció:	együttműködés
kombi-bér:	olyan kombinált bérezés szakképzetlen tevékenységek esetében, amelynek egyik összetevője a munkáltatótól ered, a másik pedig állami támogatásból származik
komplementer:	kiegészítő
korporatizmus – neokorporatizmus:	a parlamenten kívüli érdekvédelmi szövetségek (szakszervezetek és munkáltatók) intézményesített részvétele a döntési folyamatokban
korfa:	a lakosság korösszetételét mutató ábra
közpolitika ('policy'):	kormányzati, szakmai részpolitika, politikai tartalom
legitimáció:	hatalom, a kormányzás erkölcsi alapja mint követési készség, önkéntes elfogadás, azonosulás
makrogazdaság:	a gazdaság átfogó, nagy szerkezetei, folyamatai, amelyekkel mint nép- vagy nemzetgazdasággal szemben áll a mikrogazdaság, a vállalatok, a csoportok, az egyének szintje
materiális értékek:	olyan egyéni, társadalmi és politikai értékek, amelyek az anyagi javak, a mennyiség, a fogyasztás, a jövedelem, a biztonság és a rend elsőbbségét fejezik ki, szemben a posztmateriális (nem-anyagi) értékrenddel, amely az önmegvalósítást, az emberi kapcsolatok és az élet minőségét, a környezetvédelmet és az eszté-

	tikumot emeli ki. A szociáldemokrácián belül is jelentékeny különbségek vannak ezen – nagyrészt nemzedéki és társadalmi eredetű – felfogások között
meritokratikus:	az embereket kizárólag teljesítményük, érdemük szerint megítélő
miliő:	olyan társadalmi csoport vagy közeg, amelyet közös életforma, kulturális ízlés, szokások, normák kapcsolnak egybe
mobilitás:	társadalmi mozgás, a pozíciók változásai (felfelé vagy lefelé)
monetarizmus:	A pénztömeg meghatározó szerepéből kiinduló gazdaságpolitikai irányzat, amely szembefordul a keynesianizmussal, elveti a piaci folyamatokba való állami és korporatista beavatkozást, s a gazdaság messzemenő deregulálására törekszik
motiváció:	indíték
monetáris politika:	pénzpolitika, a pénzkibocsátással, pénzmennyiséggel foglalkozó politika
neoliberalizmus:	a piac állami szabályozása és korlátozása, a gazdaságba történő beavatkozások ellen fellépő irányzat
NGO-k:	nem kormányzati, önkéntes, civil társadalmi szervezetek
ökológia:	az emberi társadalom és a természet kapcsolatrendszerének tudománya és szakterülete
participáció:	részvétel
prioritás:	kiemelt célkitűzés
redistribúció:	újraelosztás
rituálé:	alkalmakhoz kötött jelképes erejű cselekvés
szubszidiaritás:	annak az elve, hogy azon a minél alacsonyabb szinten döntsenek, amelyen a szükséges információk optimálisak, ahol a döntési felelősség és hatásának következményei a legjobban láthatók és érvényesíthetők
szubvenció:	támogatás, amely többnyire az államtól ered
telephely-telephelyvita:	A Németország versenyképességéről folyó vita központi fogalma. A vita akörül forog, hogy az ország mint termelési színhely mennyire kedvező környezetet biztosít a beruházóknak
tradicionalista:	hagyományhű
Westminster-modell:	A megegyezéssel (konszenzusos) demokráciák modelljével szemben a brit parlamentről elnevezett politikai berendezkedés, amelyben – általában két domináns párt központi szerepe mellett – többségi demokrácia érvényesül